

KOSTANJEVICA NA KRKI ALI »DOLENJSKE BENETKE« - EDINO SLOVENSKO MESTO NA REČNEM OTOKU

TOWN OF KOSTANJEVICA NA KRKI AKA »VENICE OF LOWER CARNIOLA« - THE ONLY SLOVENIAN TOWN ON AN ARTIFICIAL RIVER ISLAND

Boris Golec

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti
in umetnosti Zgodovinski
inštitut Milka Kosa
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
bgolec@zrc-sazu.si

Primljeno/Received: 18. 5. 2007.

Prihvaćeno/Accepted: 2. 10. 2007.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 911.372.2(497.4 Kostanjevica)(091)

556.53(497.4)(282 Krka)(093):711.42(497.4 Kostanjevica)

Sažetak

Jedini slovenski grad smješten na riječnom otoku (adi), Kostanjevica na Krki, jedno je od najstarijih gradskih naselja u Sloveniji i ujedno jedino naselje sa statusom grada koje nikada nije bilo okruženo zidinama. Iako izloženo svakojakim opasnostima na isturenoj granici carstva, uživalo je dovoljnu zaštitu zahvaljujući svojoj mikrolokaciji pa su tako svi ranonovovjekovni nacrti gradnje gradskih utvrđenja ostali neostvareni. Glavna funkcija rijeke bila je upravo obrana naselja i njegovih žitelja, samo neznatna uloga otpala je na riječni promet, a samo ponešto veća na ribolov i mlinarstvo kao gospodarske grane. Krka se u izvorima čak češće spominje kao negativan čimbenik jer je sve do danas uzrokovala česte poplave. Erozijski riječnih bregova je, osim toga, od kraja 17. i početka 19. stoljeća uveliko izmijenila i sam oblik i opseg otoka.

Ključne riječi: Kostanjevica na Krki, rijeka Krka, grad, riječni otok, Pieroni

Ključne besede: Kostanjevica na Krki, reka Krka, mesto, rečni otok, Pieroni

Key words: Kostanjevica na Krki, the river Krka, town, river island, Pieroni

Krka, najdaljša samo slovenska reka dolžine 111 kilometrov, je na Slovenskem hkrati edina reka, ki je s svojimi zavoji ustvarila naravne otoke in omogočila nastanek umetnih, obojih dovolj velikih za človeško naselitev.¹ V spodnjem, mirnem toku reke so se na razdalji približno 23 kilometrov zvrstili **štirje večji rečni otoki**, na katerih so v srednjem veku ob najzahodnejšem, utrjenem gradu Otočec, nastala kar tri meščanska naselja: od zahoda proti vzhodu trga Kronovo in Otok ter mesto Kostanjevica. Danes nimamo občutka, kolikšen je bil v preteklosti pomen reke za poselitev in še posebej za izoblikovanje zgodnjega urbanega

¹ Na robu slovenskega etničnega ozemlja najdemo podobnost v Radgoni (Radkersburg), nekoč mestu na rečnem otoku Mure, ki je z razmejitevjo leta 1920 pripadlo Avstriji.

omrežja vzhodne Dolenjske,² saj razen turistično zanimivega grajskega kompleksa Otočec³ in ruralizirane Kostanjevice ni zaznati veliko sledov srednjeveške poselitvene podobe. Trg Kronovo, ki je izpričan vsega dvakrat v 14. stoletju, je namreč najverjetneje tudi fizično povsem izginil še pred koncem srednjega veka. Sled je zapustil le v mikrotoponimu danes neposeljenega rečnega otoka, imenovanega s skoraj pozabljenim, a pomenljivim imenom Tržič.⁴ Podobno usodo je doživel drugi zgodaj vznikli otoški trg Otok (Gutenwerd), dokumentiran od srede 13. stoletja do turške oplenitve in požiga leta 1473. Gre za edino meščansko naselje na Slovenskem, ki si po uničenju ni nikoli več opomoglo in je, enako kot Kronovo, kot takšno povsem izginilo, dokler ga v drugi polovici 20. stoletja niso »obudile« arheološke raziskave.⁵ Najbolj vzhodno se je umestila Kostanjevica, mestno naselje na sicer ne največjem, a zato naravno najbolje zaščitenem otoku. Kostanjevica je eno najstarejših mest na Slovenskem, kot takšno (*civitas*) prvič omenjeno leta 1252, vendar pozneje eno najmanjših slovenskih mest, ki že nekaj stoletij ponuja veliko bolj ruralni kakor urbani videz. Krkini otoki so torej svojo osrednjo vlogo naravne obrambe odigrali v visokem in poznem srednjem veku. Dve otoški naselji - trga Kronovo in Otok - sta celo fizično izginili, obe preostali pa sta v novem veku funkcionirali čedalje bolj kot relikti minule pomembnosti.

Trditve velja še posebej za Kostanjevico, ki je status mesta ohranjala v veliki meri zaradi zgodaj pridobljenega mestnega privilegija (z začetka 14. stoletja) in je sredi spreminjajočega se sveta vse bolj postajala anahronizem. Njen zaton, kakor tudi upad obeh sosednjih trških naselij, je zakrivil predvsem nastanek deželno knežjega mesta Novo mesto (1365), ki na slovenskih tleh začena drugo, »habsburško« generacijo mestnih ustanovitev. Ta »dolenjski velikan«, nastal brez pravega predhodnika, takorekoč »na zeleni trati«, je naglo prerasel v drugo največje mesto na Kranjskem, takoj za Ljubljano, s tem pa neizogibno skrčil življenjski prostor starejših meščanskih naselij, še zlasti treh sosednjih trgov v krogu 15-20 kilometrov. Tako je najprej pogoltnil sosednji tržec Kronovo, povzročil zaton nekoč obetavnega trga Otok in trga Trebnje, ki je slednjič postalo navadno vaško naselje (današnji Stari trg), ter zavrl nadaljni razvoj najbližje ležečega mesta Kostanjevice.⁶ To otoško mestece na Krki je tako v vseh ozirih obstalo na zgodnji razvojni stopnji in se obdržalo kot edini primer »konserviranega« srednjeveškega urbanega organizma na Slovenskem.

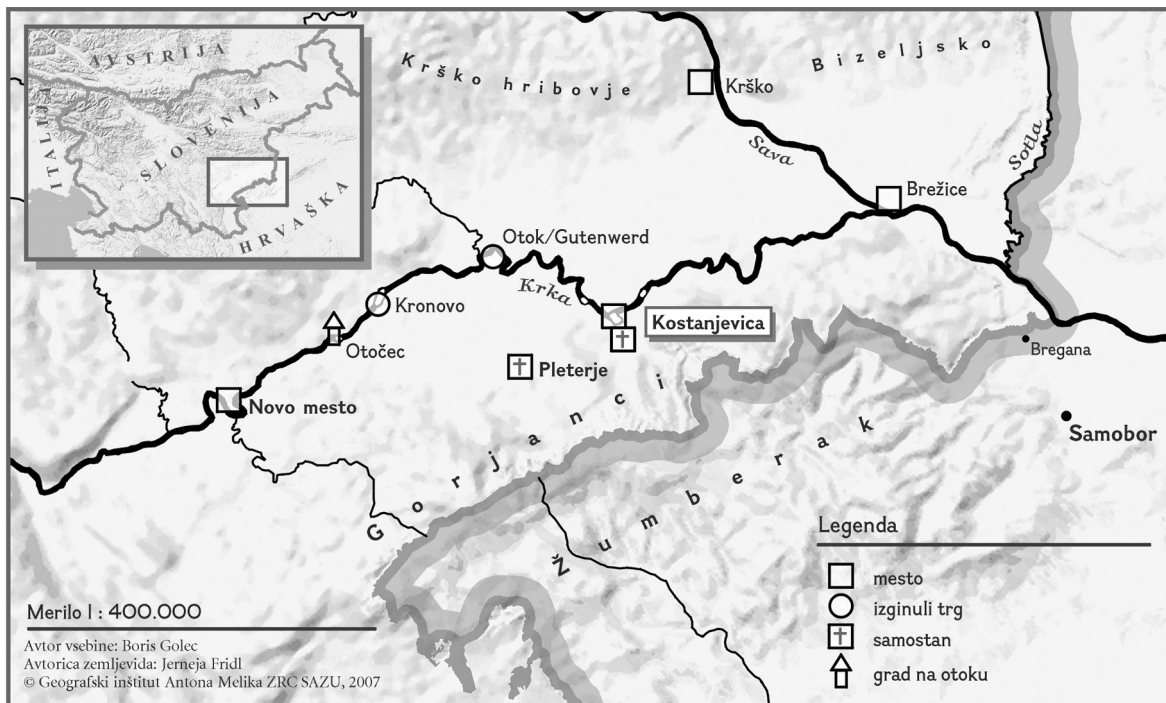
² Pojem Dolenjske (nemško Unterkrain) - jugovzhodnega dela Slovenije - uporabljamo v obsegu, kot se je izoblikoval sredi 18. stoletja, ko je zajel vse tri naravne regije med Ljubljano, Savo in Kolpo, tj. Dolenjsko v ožjem smislu, Belo krajino in Kočevsko, ter s tem zabrisal dotedanje bolj formalne meje med deželnimi četrtmi. Dolenjska je bila eno stoletje natanko razmejena upravno-teritorialna enota: od nastanka novomeškega ali dolenjskega okrožja leta 1748 do njegove ukinitve leta 1849.

³ Prim. zlasti: STOPAR, *Grajske stavbe*, str. 170 sl.

⁴ KELEMINA, Trg Kronovo, str. 139. GRANDA, Srednjeveški trg, str. 323-328. - Trg Kronovo je nastal na prvotno višnjegorski posesti in se prvič omenja leta 1308 (*forum in Chromau*), ko ga je vojvoda Friderik Habsburški v zameno za vojaško pomoč zastavil grofom Baboničem. Naslednjič in zadnjič je Kronovo nosilo trški naslov leta 1352 v zaženilnem pismu Dioniza Krupskega iz stranske veje Baboničev, a tokrat le pri opisu meja zastavljene desetine. Videti je, da je bil tržec že v času prve omembe zelo nepomemben in je spričo uspešnejših sosedov ostal vedno nekaj nedoraslega.

⁵ GESTRIN, Otok (Gutenwerth), str. 33-37. ŠLIBAR, Freisinški trg, str. 255 sl. ŠLIBAR, Poročilo, str. 37 sl. PREDOVNIK, Arheološke raziskave, str. 41-43. - Začetek Otoka (Gutenwerda), enega od treh upravnih središč dolenjske posesti škofa v Freisingu, bi mogli postavljati že v 12. stoletje, prvič pa se trg omenja leta 1251. Trška naselbina je doživljala svoj vrhunec konec 13. in večji del 14. stoletja, ko je bila v nekem smislu protiutež Kostanjevici, tedaj edinemu dolenjskemu mestu. Po turškem uničenju leta 1473 se trg ni več obnovil, tako da je sčasoma izginila v pozabo celo njegova lokacija.

⁶ Prim. GOLEC, *Družba*, str. 17-18.

Slika 1: Zemljevid srednjeveških meščanskih naselij ob spodnji Krki

1. Zgodnji nastanek, kratkotrajni razcvet in nagli zaton kostanjeviškega mesta

Areal kostanjeviškega otoka je arheološko še preslabo dokumentiran, da bi mogli z gotovostjo govoriti o njegovi pedsrednjeveški poselitvi.⁷ Ni izključeno, da je reka nudila varno zatočišče že v davnini, veliko preden se Kostanjevica v prvi četrtini 13. stoletja pojavi v pisanih virih. Toponim sam, ki izvira od listavca *kostanja* (lat. *castanea*), ne kaže na bližino vode ali otoka in bi mogel biti sploh šele pozneje prenesen s kostanjeviške trdnjave, približno pet kilometrov oddaljene višinske točke Stari grad.⁸ Nemško ime trdnjave in mesta *Landstrass* je nesporno mlajše in ima povsem drugačno etimologijo: *Landes-Trost*, tj. »dežel(i)na tolažba«, utemeljeno v obrambni funkciji lokacije za deželo Kranjsko.⁹ Tako kot je višinska trdnjava pod Gorjanci (276 m nm. v.) nadzorovala širok ravninski pas jugovzhodne Kranjske - Dolenjske, je Krka nudila naravno zaščito rečnemu otoku (151 m nm. v.), na katerem je nastalo naselje in pozneje po predhodnem načrtu še mesto s sistematično lamelasto parcelacijo.

⁷ PREDOVNIK, Arheološke raziskave, str. 44.

⁸ O kostanjeviški trdnjavi, današnji lokaciji Stari grad nad Podbočjem, prim. PREDOVNIK, Arheološke raziskave, str. 44-49, in monografijo: PREDOVNIK, *Trdnjava Kostanjevica*. - Natančnih vzrokov za opustitev višinske trdnjave in časa, ko se je to zgodilo, ne poznamo. Možnosti je več: od prve, da so jo leta 1439 porušili Celjski grofje in se je sedež gospostva zatem prenesel v novi grad v mestu Kostanjevica, do mirnega (postopnega) poznejšega prenosa sedeža gospostva na drugo lokacijo zaradi dotrajanosti trdnjave in večje udobnosti gradu v otoškem mestu. Kot »opusteli grad« (*Bei dem öden schloss*) se trdnjava prvič omenja leta 1575, ko je bil v razvalinah tudi že mestni grad in ga je nadomestila mlajša graščina (GOLEC, Glavni poudarki, str. 153-154).

⁹ Prva omemba kraja iz leta 1220 je posredna: »plebanus de Landestrost«, kot *Landstrass* nastopa Kostanjevica prvič sicer že leta 1267, naslednjič pa po več kot stoletju leta 1374 in šele v 15. stoletju postane ta oblika imena običajna (prim. KOS, Gradivo, str. 271-276).

Kostanjevica ni le najstarejše mesto Dolenjske, temveč tudi njeno najzgodnejše v virih dokumentirano meščansko naselje, sprva izpričano kot trg.¹⁰ Svoje rojstvo dolguje kranjskim deželnim gospodom iz rodbine Spanheim, ki so imeli tu, na rečnem otoku pod obronki Gorjancev-Žumberka in nedaleč od hrvaške meje, nižinski grad, ministeriale in kovnico. Po napisu »civitas Landestro« na novcu iz okoli leta 1215 bi mogli sklepati, da je tedaj obstajalo tudi že mesto, saj je pomen besede *civitas* v tem času nedvoumen. Ob prvi omembi župnika nekaj let pozneje (1220) je bila Kostanjevica sedež župnije in je morala imeti za seboj že lep kos zgodovine. Z gradom in bližnjo istoimensko trdnjavo na Starem gradu je bila ne le pomembna vojaško-obrambna točka, ampak od druge polovice 12. stoletja tudi izhodiščna postojanka spanheimske ekspanzije čez Gorjance na ozemlje Bele krajine. Spanheimsko ozemlje ob spodnji Krki je še posebno intenziven razvoj doživljalo pod Bernardom Spanheimskim (1202-1256), v katerega čas padejo ustanovitev cistercijanskega samostana v neposredni bližini Kostanjevice (1234), prva omemba Kostanjevice kot trga (*forum*) leta 1249 in tri leta pozneje 1252 še kot mesta (*civitas*). Kljub nihanju nazivov trg in mesto, ki je trajalo do začetka 14. stoletja, je bil mestni status Kostanjevice nesporen.¹¹ Z razmeroma obsežnim in sistematičnim privilegijem deželnega gospoda Henrika Koroškega je prav v tem času dobila temelj svojih mestnih pravic, ki so pozneje postale vzorec za njihov prenos na vsaj pet mlajših kranjskih mest (!).¹² Leta 1317 izpričani trije sodniki, dvanajst zaprisežencev mestnega sveta sveta in skupnost meščanov pa postavljajo Kostanjevico v prednostni položaj tudi glede razvoja mestne uprave in avtonomije.¹³ Po letu 1335 je bilo mesto v rokah Habsburžanov in je od deželnega kneza Albrehta II. že leta 1338 izposlovalo potrditev Henrikovega privilegija.¹⁴ Vendar pa Habsburžani kostanjeviškemu mestu niso bili posebej naklonjeni, saj so favorizirali svojo lastno ustanovo - Novo mesto. Od njegovega nastanka (1365) in naglega vzpona je Kostanjevico močno zaznamovala izguba gospodarskega pomena, povezana tudi s pešanjem tranzitne poti vzdolž Krke na Hrvaško.¹⁵ Pomembna vloga, ki jo je imela otoška meščanska naselbina od svoje utemeljitve, se je tako po nekako poldrugem stoletju končala. Kostanjevica se namreč v tekmovanju z Novim mestom ni mogla opreti niti na podporo mestnega gospoda, saj je bil ta za obe mesti ves čas skupen: od leta 1365 sta bila kostanjeviški grad in mesto, tako kot Novo mesto, zastavljena Goriškim, nato

¹⁰ Slovenska mesta (*civitas*, *urbs*, *Stadt*) so, enako kot avstrijska in nemška, praviloma nastala iz starejših trgov (*forum*, *oppidum*, *Markt*), potem ko so od svojih gospodov dobila t.i. mestne pravice. Te so bile od 14. stoletja dalje, začenši leta 1365 z Novim mestom, podeljevane tudi formalno s posebno povzdignitveno listino.

¹¹ Prim. ZWITTER, *Starejša kranjska*, str. 10-11; OTOREPEC, *Srednjeveški pečati*, str. 65; MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija*, str. 116.

¹² Mestne pravice Kostanjevice, zapisane okoli leta 1300, je prvi prejel trg Metlika, in sicer od istega Henrika Koroškega. Črnomelj je stopil v krog kostanjeviških mestnih pravic pozneje kot Metlika, vsekakor pa pred letom 1374, ko je postal habsburški. Tako kot črnomaljske pravice je moč izvajati iz kostanjeviških šele posredno tudi novomeške (1365), ki so se od kostanjeviških popolnoma osamosvojile. Zgolj s splošno formulo je Friderik III. mestne pravice Novega mesta leta 1471 podelil novoustanovljenemu Kočevju in na enak način leta 1477 v ustanovni listini Ložu, ni pa oprijemljivih dokazov, da bi bilo enako mestno pravo podeljeno Višnji Gori (1478). Med dolenjskimi mesti je po izvoru mestnih pravic odstopalo samo Krško, sicer prvi sosed Kostanjevice, saj je ob povzdignitvi v mesto (1477) prejelo mestno pravo štajerskih mest. - Prim. ZWITTER, *Starejša kranjska*, str. 1-3; VILFAN, *Novomeški mestni*, str. 88-92.

¹³ OTOREPEC, *Srednjeveški pečati*, str. 65-66.

¹⁴ ZWITTER, *Starejša kranjska*, str. 1.

¹⁵ Prim. GESTRIN, *Otok (Gutenwerth)*, str. 36-37. GESTRIN, *Trgovsko prometni*, str. 133.

od 1386 Ortenburžanom,¹⁶ prešla kot njihova dediščina na Celjane (1418) in se leta 1431 spet sočasno vrnila v deželno knežje roke.¹⁷

Neposredno pričevanje o gospodarski (ne)moči čedalje bolj zaostajajoče Kostanjevice v primerjavi z drugimi mesti, še posebej z nedavno nastalim Novim mestom, ponuja desetletje in pol mlajši popis fiskalnih obveznosti kranjskih deželno knežjih mest iz leta 1446. Popis se nanaša na izredni davek za doto princeze Katarine in je hkrati najstarejši tovrstni vir. Med petimi habsburškimi mesti je Kostanjevica pristala povsem na repu, saj so ji naložili vsega 60 goldinarjev, tj. komaj 2,25 % celotne višine ali z drugimi besedami: petkrat manj kakor Novemu mestu in le 3,75 % vsote, ki jo je morala plačati Ljubljana.¹⁸

Nazadovanje Kostanjevice se je v medmestnih fiskalnih primerjavah odražalo še izraziteje v naslednjih stoletjih. Desetletja turških plenilnih vpadov v slovenske dežele (po letu 1469) so največ posredne in neposredne škode razumljivo prinašala obmejnimi pokrajinam, od prve polovice 16. stoletja pa je bila zaradi turške zasedbe glavnine Ogrske še posebej prizadeta prehodna trgovina, ki je dotlej v veliki meri potekala prav skozi Kostanjevico. Obenem se je s povzdignitvijo treh dolenjskih trgov v deželno knežja mesta (1471-1478) povečala tudi konkurenčnost na kranjskem notranjem trgu. Kostanjevica je tedaj v svoji neposredni soseščini dobila novega mestnega soseda - Krško, na zahodu je njen domet že dobro stoletje omejevalo Novo mesto, na jugu, onstran Gorjancev Metlika, ki je medtem prav tako postala mesto, na vzhodu pa meja cesarstva z Ogrsko, katere »odprtje« po letu 1526 je mestecu bržčas prinašalo celo več koristi kakor škode.

Primerjava medmestnih razmerij v začetku 16. stoletja - redna obdavčitev pri deželnih stanovih ali t. i. imenjska renta - kaže, da je Kostanjevica po davčnem deležu glede na leto 1446 občutno zdrsnila navzdol. Če je sredi 15. stoletja plačevala še 20 % odmere Novega mesta, je dobrega pol stoletja pozneje (1504) izkazovala le še neznatne 4 % novomeške obdavčitve (!). Še več, razen notranjskega Loža so Kostanjevico po fiskalni moči močno prehitela tudi tista kranjska mesta, ki so dobila mestne pravice šele v zadnji tretjini 15. stoletja, sosednje Krško tako kar za triinpolkrat.¹⁹

Vsakršno primerjanje med mesti in toliko bolj med časovnimi obdobji je seveda tvegano brez poznavanja kriterijev obdavčitve. Če je bil izredni davek leta 1446 prejkone odmerjen na podlagi ocene gospodarske moči mest, so mesta v začetku 16. stoletja sama napovedala neki pavšalni znesek, ki naj bi odražal njihove letne dohodke.²⁰ Ker je šlo pri tem za lastno presojo in verjetno brez izdelanih kriterijev, so nesorazmerne razlike v višini fiskalne obveznosti prinesle nekaterim mestom dolgotrajne negativne posledice. Imenjska renta, vpisana po

¹⁶ ŠTIH, Dežela grofija v Marki in Metliki, str. 134-135.

¹⁷ ARS, AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Listine iz HHStA, 13 D/3, 1431 VII. 15., Innsbruck. Prim. SMOLE, *Graščine*, str. 233.

¹⁸ VILFAN, Zgodovina Ljubljane, str. 94; VILFAN, Zgodovina neposrednih, str. 431. - Mesta so si po višini odmerjenega davka sledila takole: Ljubljana - 1.600 ogrskih goldinarjev, Kamnik - 500, Novo mesto - 300, Kranj - 200 in Kostanjevica le pičlih 60 goldinarjev.

¹⁹ Po letu 1504 so mesta plačevala naslednjo višino imenjske rente: Ljubljana - 1.000 goldinarjev, Kamnik - 600, Novo mesto - 500, Kranj - 330, Višnja Gora - 125, Radovljica - 90, Krško - 70, Kočevje - 60, Metlika - 50, Lož - 20 in Kostanjevica - 20. - Podatki so povzeti po najstarejši kranjski imenjski knjigi za obdobje 1536-1539 (ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1 (1539), fol. 461-471). Napoved kranjskih mest izvira sicer iz leta 1504 in se, kot se zdi, ob novi napovedi leta 1518 ni spremenila (VILFAN, Zgodovina neposrednih, str. 431).

²⁰ Prim. VILFAN, Zgodovina neposrednih, str. 430-431.

letu 1504 v deželno imenjsko knjigo, je namreč postala stalnica, po kateri so skoraj poltretje stoletje, vse do leta 1747, odmerjali letni redni davek deželi.²¹ Tako je vrtoglavo obdavčeno Novo mesto začelo že kmalu toniti v neplačanih davčnih zaostankih, Kostanjevica pa je lahko svoje minimalne obveznosti dolgo poravnavala zelo redno.²² Nedvomno ji je šlo na roko tudi dejstvo, da je bila imenjska renta odmerjena prav v času neposredno po najhujših turških pustošenjih, tako da višina davka že v izhodišču ni odražala povsem realnih razmerij med mesti. Kostanjevica je nato dve stoletji in pol ostajala po davčni odmeri na samem repu dvanajstih kranjskih deželnoknežjih mest. Toda terezijanska davčna rektifikacija v letih 1747-1756, prva, izvedena po enotnih kriterijih, je pokazala, da kostanjeviški prihodki vendarle niso bili tako nizki. Po določitvi novega fiskalnega bremena je namreč Kostanjevica, tedaj sicer najmanjše kranjsko mesto, pustila za seboj kar štiri mesta: edino notranjsko in tri bližnja dolenjska.²³

Mimo težav in nadlog, ki so v zgodnjem novem veku pestile srednjeevropska mesta nasploh - ruralizacije, depopulacije in pauperizacije -, se je Kostanjevica otepala predvsem specifičnih problemov, kot so: izpostavljenost obmejna lega, bližina Osmanske države in izguba neposrednega mestnega zaledja. Poleg »klasičnih« razlogov za nezavidljivo gospodarsko stanje - predvsem konkurenčne kmečke trgovine in podeželskih sejmov - srečujemo v poročilih Kostanjevičanov standardne pritožbe nad neprijetno soseščino priseljenih žumberških Uskokov ali Vlahov. Demografska izpraznitev Žumberka in njegova sekundarna poselitev s privilegiranim živinorejskim prebivalstvom z Balkana je v 16. stoletju nekako za dve stoletji še dodatno oslabil položaj kostanjeviškega mesta. Okrnitev gospodarskega zaledja se ni odrazila le na prihodkih, ampak na gospodarski strukturi mestne naselbine nasploh, latentno pa tudi na varnostnih razmerah, ki so se od časa do časa akutno poslabšale. Obmejna Kostanjevica je podobno kot Metlika, drugo mesto v objemu Žumberka, težko prenašala bližino uskoškega elementa, ki je s konkurenčno gospodarsko dejavnostjo in nespoštovanjem utečenih pravil nasilno posegal v njen življenjski prostor in ogrožal eksistenco mestnega življa.²⁴

Čeprav se zdi naslov mesta v novem veku vse bolj anahronizem, je bil po merilih dobe vendarle (še) upravičen. Kostanjeviška mestna naselbina je namreč do polpretekle dobe opravljala vse funkcije, ki gredo mestnim organizmom. Kakor vsa zgodovinska kontinentalna mesta je poznala lastno upravno-sodno ozemlje, t. i. pomirje (*Burgfried*), sloj polnopravnih meščanov (*Bürger*), voljene mestne organe na čelu s sodnikom in svetom ter lastno nižje sodstvo. Središče mestne avtonomije je predstavljala mestna hiša ali *rotovž* (Rathaus) na južnem koncu mesta ob glavnem trgu, kjer je zrasel tudi meščanski špital s kar dvema špitalskima cerkvama. Nasprotno sta se na severnem koncu otoka, nedaleč od zgornjih mestnih vrat, koncentrirali cerkvena in fevdalna oblast: župnijska cerkev sv. Jakoba z župniščem ter

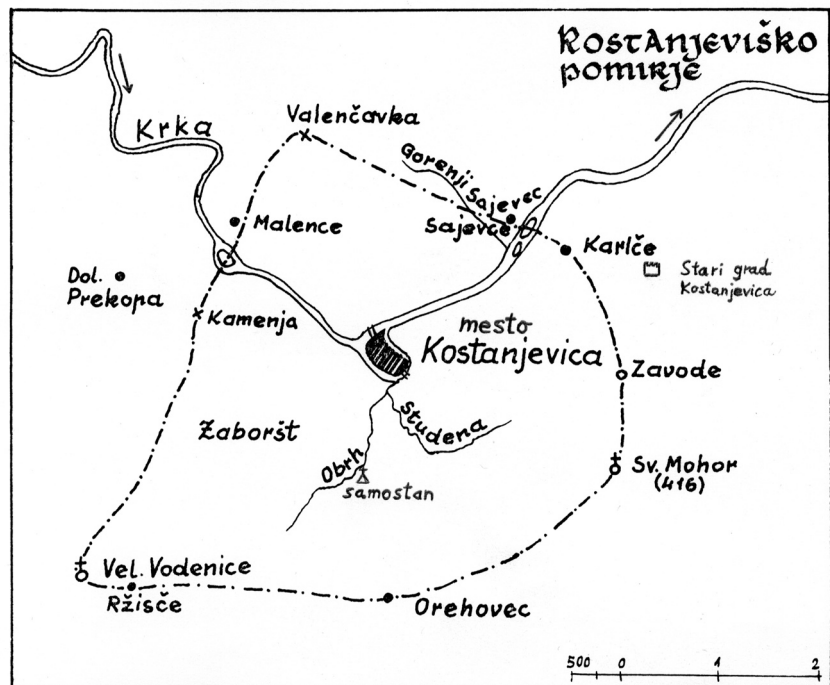
²¹ ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1-6.

²² GOLEC, *Družba*, str. 505-512.

²³ GOLEC, *Družba*, str. 513. - Višina letnih davčnih obveznosti kranjskih mest je bila po novem naslednja (zaokroženo na cele goldinarje): Ljubljana - 8.245, Kranj - 1.335, Novo mesto - 899, Kamnik - 793, Radovljica - 686, Metlika - 252, Višnja Gora - 190, Kostanjevica - 149, Lož - 140, Krško - 129, Kočevje - 125 in Črnomelj - 115. Dotedanje razmerje med Kostanjevico in Novim mestom (1 : 8,5), začasno zgolj pavšalno določeno leta 1747 (70 : 600 gld), se je zdaj na podlagi realnih izračunov reguliralo na 1 : 6.

²⁴ GOLEC, *Družba*, str. 502, 525, 533, 701-702, 709.

kostanjeviški grad kot sedež deželno knežjega zemljiškega gospostva Kostanjevica. Edina večja sprememba v mestni topografiji se je zgodila nekako sredi 16. stoletja, ko so zastavni imetniki gospostva pustili propasti t. i. stari grad (*Altes Schloß*) in je na nasprotnem, južnem koncu otoka zrasla nova graščina.²⁵ Potem ko dolgo ni nikogar motilo, da stoji fevdalni sedež znotraj mesta in njegov naslednik, nova graščina, celo na mestu podsodnem zemljišču, je simbioza gradu in mesta postajala čedalje bolj moteča, ko je kostanjeviško gospostvo leta 1624 namesto deželnega kneza dobilo zasebne plemiške lastnike, mesto pa je še naprej ostalo deželno knežje. Razmerje med gospostvom in mestom se je še posebej zaostriло po letu 1667, ko je prišlo kostanjeviško gospostvo v last bližnjega cistercijskega samostana.²⁶ Že prej napeti odnosi med mestom in cistercijani so prerasli v neke vrste »hladno vojno«, ki so jo vse do ukinitve samostana (1786) zaznamovala medsebojna nagajanja, pravljanja in celo fizična obračunavanja.²⁷ Mala Kostanjevica je postala za samostan »trn v očesu«, ki so ga cistercijani, v vseh pogledih močnejši sosed, hoteli na vsak način odstraniti, tako celo s predlogi, naj deželni knez mestu preprosto odvzame njegove stoletne mestne pravice.²⁸ Toda nazadnje se je zgodilo prav nasprotno, saj je cesar Jožef II. cisterco leta 1786 ukinil in njeno posest podržaval.²⁹

Slika 2: Pomirje mesta Kostanjevica (Po: MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, str. 72.)

Če ni mogel Kostanjevici nihče oporekati njenega že kmalu po letu 1300 zapisanega in nato redno potrjevanega mestnega privilegija, so sodobniki seveda opazili neskladje med mestnim statusom in dejanskim gospodarskim in demografskim stanjem naselbine. Kostanjevica je bila

²⁵ Prim. GOLEC, *Glavni poudarki*, str. 149-159.

²⁶ O lastnikih gospostva: MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, str. 5. SMOLE, *Graščine*, str. 233.

²⁷ Prim. MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija*, str. 365, 384, 385, 400-401, 448-449, 459.

²⁸ Kranjska reprezentanca in komora je leta 1757 v poročilu na dunajski dvor samo nemočno ugotavljala, da mesto samostanu kot premočnemu nasprotniku ni doraslo niti v pravnih zadevah niti sicer (ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, fasc. XLII, šk. 130, 8. 8. 1757). Še pet let pred razpustom samostana pa je novomeški okrožni glavar zapisal, da so mestni privilegiji samostanu »trn v očesu« že od časa, ko je pridobil kostanjeviško gosposčino (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 240, No. 22, 23. 5. 1781).

²⁹ MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija*, str. 481 sl.

v **gospodarskem pogledu** že od poznega srednjega veka, ko jo je zasenčilo Novo mesto, tipično »agrarno mesto« (Ackerbürgerstadt). V ta tip mestnih naselbin so se sicer uvrščala domala vsa kranjska mesta, vendar je agrarno gospodarstvo prav v Kostanjevici predstavljalo tem močnejšo komponento. Tako se je kostanjevica med dvanajstimi kranjskimi in sedmimi dolensjkimi mesti uvrščala skupaj z Metliko in Črnomljem v skupinico izrazito agrarnih mest.³⁰ Toda po drugi strani vendarle ni izkazovala tako maloštevilnega in nepomembnega obrtništva, kakor na primer tri druga, po številu prebivalcev precej večja mesta ob hrvaški meji: Metlika, Črnomelj in Kočevje. Nabor kostanjeviških obrti je bil sredi 18.stoletja resda pičel (10) in standarden, za polovico manjši kakor v sosednjem, še enkrat večjem Krškem (16), zato pa se je v Kostanjevici ukvarjala z obrtno dejavnostjo skoraj polovica vseh hišnih gospodarjev (24), od obrti pa je vsaj deloma živelo okoli 70 % mestnega življa.³¹ Povečini je šlo sicer za podeželsko obrt, namenjeno predvsem okoliškim kmečkim naročnikom in obiskovalcem sejmov. Tako je Kostanjevica v zgodnjem novem veku premogla tudi en sam obrtniški ceh, skupen za usnarje in čevljarje. V tem pogledu se je lahko primerjala s sosednjo Metliko, ki je imela prav tako le enega, najbližje mesto Krško je premoglo dva, medtem ko jih je imelo Novo mesto osem.³² Zato pa Kostanjevičani vsaj v zgodnjem novem veku niso pomenili domala nič v trgovini, ne v domači in ne v tranzitni. Pravih trgovcev tu sploh ne srečamo, težko je govoriti celo o kramarjih, vsa domača meščanska trgovina pa je ostajala vezana na skromne tedenske in letne sejme.³³ Zgovoren je podatek, da je bila Kostanjevica leta 1752 skupaj s Črnomljem edino kranjsko mesto, v katerem ni prebival prav noben trgovec ali kramar.³⁴ Ob vsem povedanem tako ni mogel mimo nekaterih očitnih dejstev niti prizanesljivi Valvasor (1689), ki pri opisu Kostanjevice pravi: »V mestu sta cerkev sv. Jakoba in grad, sicer pa prav majhne in slabe hiše. Meščani in prebivalci iščejo svojo brano večinoma na polju, od poljskega dela morajo jesti in se oblačiti, kajti tu manjka trgovine in skozi ne gre nikakršna prava deželna cesta, zato je za meščanskega človeka slaba obrt. Zdi se, da jim je narava sama hotela namesto trgovanja priporočiti poljedelstvo. ... Imajo sicer lepe stare privilegije in kraj je bil pred časom v veliko večjem razcvetu kakor zdaj.«³⁵ Valvasorju je treba pritrditi zlasti glede ocene prometne odrezanosti. Glavna kopenska prometnica s Kranjske proti jugu je šla namreč iz Novega mesta na Karlovac in se je Kostanjevici že na daleč izognila. Čeprav je skozi mesto potekala glavna cesta od Ljubljane preko Novega mesta proti Zagrebu - in to vse do leta 1958 -, se njen trgovski pomen vsaj od 16. stoletja dalje ni mogel primerjati z rastočo vlogo vodne prometnice, reke Save, in pozneje še manj ob njej speljane železniške proge (1862). Tudi ko je železniško omrežje na gosto prekrilo slovensko ozemlje, niso vlaki nikoli prisopihali do Kostanjevice ali vsaj mimo nje, kar je »dolenjske Benetke« potisnilo v samo še večjo osamo in pasivizacijo.³⁶

³⁰ Prim. GOLEC, *Družba*, str. 596 sl.

³¹ Prav tam, str. 521.

³² Prav tam, str. 541 sl.

³³ Prav tam, str. 525-527.

³⁴ Prav tam, str. 535.

³⁵ VALVASOR, *Die Ehre* XI, str. 330.

³⁶ Prim. HOLZ, *Promet*, str. 205 sl.

Bolj kakor po gospodarski dejavnosti je Kostanjevica od večine dolenjskih mest odstopala po svoji **posestno-demografski majhnosti**. Ugotovitev velja še posebej za čas od prve četrtine 18. stoletja dalje, ko je mesto v zelo kratkem času doživelo pravo izpraznjenje in demografski osip. Za čas pred tem o poselitvenem in gradbenem stanju mesta žal nimamo zanesljivih numeričnih podatkov,³⁷ temveč le zelo splošne navedbe, začenši z drugo polovico 16. stoletja, ko je mesto leta 1570 do tal pogorelo. Viri Kostanjevico tedaj in pozneje večinoma naslavljajo z *mestecem* (*stätł, städlein, städł*)³⁸ in o prebivalstvu pravijo le, da je maloštevilno.³⁹ Tako lahko o številkah bolj ali manj le ugibamo, retrogradne ugotovitve pa pričajo, da pred letom 1700 resnično ni bilo večjih premikov in pretresov. Kostanjevičani so, denimo, v podrobnem opisu tegob za čas od 1617 do 1686 navedli nekaj konkretnjših številčnih podatkov, a le o hišah, pogorelih v treh požarih, ne pa tudi, koliko je bilo v mestu vseh domov.⁴⁰ Kot vse kaže, niti veliki požari v 17. stoletju niso bistveno vplivali na demografsko podobo Kostanjevice. Tako naj bi »*ognjena šiba*« po Valvasorjevih besedah leta 1663 požgala celotno mesto razen župnijske cerkve, a so ga »*odtlej spet zgradili in je zdaj v takšnem stanju, kot je bilo opisano na začetku*« (1689).⁴¹

Kronološko najzgodnejše poročilo o številu mestnih domov je šele iz leta 1686 in prihaja od Kostanjevičanov samih: »*Odkar pomnimo, ni bilo v ubogem mestecu Kostanjevica več kot 81 majbnih lesenih hišic*.«⁴² Število 81 v znatni meri potrjujejo nekoliko mlajši, predvsem sumarni numerični podatki,⁴³ oporo pa ima tudi v parcelacijski mreži na najzgodnejšem natančnem načrtu mesta, franciscejski katastrski mapi iz leta 1824.⁴⁴ Poleg tega Kostanjevičani, drugače kot večina dolenjskih mest, vse do drugega desetletja 18. stoletja še ne tožijo nad opustelostjo in demografsko izpraznjenostjo svojega mesta.⁴⁵ Proces praznjenja oz. pustenja je mestece zajel šele med letoma 1703 in 1714, vendar je bil zdaj nagel in obsežen kot le malokje drugje. Po požaru, nastalem neznanokdaj med omenjenima letoma, je namreč v obubožanem

³⁷ Nabor virov za poglobljeno analizo poselitve oziroma posestnega stanja Kostanjevice je žal vse prej kot ugoden, saj segajo mestni davčni registri in župnijske matične knjige šele v dvajseta leta 18. stoletja, dotlej pa imamo na razpolago le maloštevilne numerične podatke in nekaj priložnostnih kratkih opisov.

³⁸ Npr. StLA, I.Ö. HK-Akten, 1574-V-83, s. d. (prezentirano 12. 5. 1574); I.Ö. HK-Sach, K 84/22, 15. 1. 1575; StLA, I.Ö. HK, Exempt-Buch 1577, fol. 319, 18. 10. 1577; I.Ö.-Reg, Cop 1627-V-42, 29. 5. 1627.

³⁹ StLA, I.Ö. HK-Akten, 1574-VII-20, 12. 6. 1574: »dan ihr sehr wenig verhanden sindt«.

⁴⁰ Požari so si sledili takole: Leta 1617 (zgorelo je 67 hiš skupaj z gradom), 1663 (ogonj je pogoltnil 37 hiš in Miklavževo cerkev) in 1674 (pogorelo je 17 meščanskih hiš). ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 31. 3. 1686, 9. 8. 1686.

⁴¹ VALVASOR, *Die Ehre XI*, str. 333.

⁴² ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 31. 3. 1686, 9. 8. 1686.

⁴³ Formulacija izpod peresa samih Kostanjevičanov ni dovolj jasna, da bi mogli iz nje z gotovostjo ugotoviti, ali se številka 81 hiš nanaša na leto 1686 ali morda že na časovno nedefinirano preteklo stanje. Čeprav ni podprta z nobenim sodobnim numeričnim virom (urbarjem ali davčnim registrom), pa naslednji podatki pričajo, da je lahko le malo odstopala od dejanskega stanja konec 17. stoletja. Prvič, izvleček iz davčnega registra za leto 1702 pozna natanko 81 davčnih zavezancev (navedeni so žal brez imen) in 76 plačnikov kontribucije, tj. davka, v osnovi odmerjenega na hišno posest (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. II-7, Statt Landtstraß visitation, Stüfft register der statt Landtstraß von 1702). Drugič, eno hišo več - 77 skupaj s pustotami - ima najstarejši ohranjeni popis hiš iz časa malo pred 1727 (prav tam, Specification der hernach benanthen burgerlichen hayßer weliche bewohnt sein).

⁴⁴ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI (1824).

⁴⁵ Tako med vizitacijo leta 1703 omenjajo vsega tri zaradi nastanitve vojakov zapuščene hiše (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. II-7, 30. 4. 1703).

mestecu ostalo 26 popolnoma opustelih hiš, pri čemer so mestni očetje poglavitni razlog takšnega stanja videli v treh požarih zadnjih šestdesetih let.⁴⁶

Razlogi opustelosti so bili seveda globlji. Izvirali so iz splošne strukturne slabosti Kostanjevice kot mestnega organizma, zato se je pustenje domov v naslednjih letih samo še nadaljevalo. Popis hiš iz časa malo pred 1727 odkriva že 31 pustih oštatov (pet več kot 1714) in samo 46 naseljenih hiš.⁴⁷ Še več, nekaj mlajše nedatirano poročilo mestnega sodnika in sveta pravi, da je v mestu le še 42 slabih in nizkih hišic,⁴⁸ kar pomeni, da se je število hiš od leta 1686, ko naj bi jih bilo še 81, znižalo domala za polovico!⁴⁹ To pa je sploh najvišji delež opustelosti pri kranjskih mestih, toliko bolj kritičen v primeru miniaturnega mesta, kakršna je bila vseskozi Kostanjevica. Vzporedno s tem so v prvi polovici 18. stoletja strmo naraščali kranjski davčni zaostanki pri kranjskih deželnih stanovih, potem ko jih okoli leta 1700 skorajda še ni bilo in je Kostanjevica veljala sploh za eno redkih nezadolženih kranjskih mest.⁵⁰

Kot da mestece v zadnjih desetletjih ne bi doletelo že dovolj udarcev, je zadnji veliki požar leta 1744 z nekaj malega izjemami upepelil celotno mesto: 38 hiš in več javnih poslopij.⁵¹ Tako je Kostanjevica dočakala terezijansko davčno rektifikacijo 1747-1756 ne le kot najmanjše slovensko mesto, temveč še dodatno prizadeta v požaru in s tretjim najbolj skromnim stavbnim fondom med vsemi kranjskimi mesti.⁵² Toda prav popožarna obnova je v njenem stavbnem in tudi demografskem razvoju pomenila odločilno prelomnico. Dotlej zaspano, propadajoče in napol opustelo mestece ruralnega videza je v kratkem času utegnilo privabiti spet nekaj novih obrtnikov, saj je imelo leta 1752 po terezijanskem katastru 51 hiš (od tega 45 zasebnih),⁵³ 24 obrtnikov in 12 vinotočev.⁵⁴

Krizno obdobje prve polovice 18. stoletja se je poslej prevesilo v počasno rast mesta. Knjiga župljanov »status animarum« 1771-1772 beleži tako v samem mestu skupaj z gradom in župniščem 57 hiš, 65 družin in 340 duš.⁵⁵ Ljudsko štetje je desetletje zatem, leta 1782, pokazalo že 408 duše, 88 družin in 65 hiš, kar priča, da je v gospodarsko napredujočem

⁴⁶ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 5. 8. 1714.

⁴⁷ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. II-7, s. d., Specification der hernach benanthen burgerlichen haÿßer weliche bewohnt sein.

⁴⁸ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-7, s. d. (pred 1744), prošnja mesta deželnemu vicedomu.

⁴⁹ Prav tam, 15. 5. 1744, 16. 5. 1744. - Navedba mestne občine ob vizitaciji meseca maja 1744, da je propadla polovica hiš, je tako zelo realna. Vizitacija nazorno podaja neugodne razmere v mestu, za katere so Kostanjevičani krivili predvsem sosednji samostan in previsoko davčno odmero od hiš, ki naj ne bi bile niti poštene kajže.

⁵⁰ Mestece, ki leta 1686 še ni imelo davčnih zaostankov, leta 1703 pa pičlih 500 goldinarjev dolga ob 190-200 goldinarjih letnih obveznosti (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. II-7, Stüfft register der statt Landtstraß v(on) 1702, 12. 3. 1703), je sicer leta 1735 po višini davčnega zaostanka (3.458 goldinarjev) ostajalo med kranjskimi mesti na zadnjem mestu, a je njegov dolg pomenil kar za okoli 18 let (!) neplačanih obveznosti (prim. GOLEC, *Družba*, str. 746).

⁵¹ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-7, 29. 6. 1744.

⁵² Dolenjska mesta so leta 1752 izkazovala naslednje število stanovanjskih stavb: Novo mesto - 262, Metlika - 167 (brez predmestja 49), Krško - 108, Črnomelj - 104 (brez predmestja 74), Kočevje - 82, Višnja Gora - 66 in Kostanjevica 51. GOLEC, *Glavni poudarki*, str. 167.

⁵³ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 240, No. 3, 19. 6. 1752.

⁵⁴ Prav tam, No. 9, 28. 1. 1757. - Pogorišč in pustih oštatov, iz katerih so si meščani večinoma uredili zeljnike, sadovnjake in travnike, so malo pred tem našteji 23 (prav tam, No. 4, s. d.; No. 9, s. d.; No. 13, 17. 6. 1751).

⁵⁵ Status animarum 1771-1772, v: NŠAL, *ŽA Kostanjevica na Krki, rojstna matična knjiga 1723-1770*, str. 105-126. Hiše v statusu sicer niso oštevilčene, si pa družine sledijo v enakem zaporedju kot hišne številke prvega oštevilčenja iz leta 1770, ugotovljive iz župnijskih matičnih knjig (prim. prav tam, rojstna matična knjiga 1770-1786).

mestu živelo tudi vse več gostaških družin.⁵⁶ Pet let pozneje, leta 1787, navaja jožefinski kataster že 71 hiš,⁵⁷ zelo podobno stanje pa prikazuje tudi franciscejski kataster leta 1824: v samem mestu na otoku 70 hiš in v predmestju šest, skupaj 76 domov.⁵⁸ Toda kljub rasti se je Kostanjevica komajda približala svojemu poselitvenemu stanju 17. stoletja in je po številu domov in prebivalcev še naprej ostajala najmanjše kranjsko in slovensko mesto.⁵⁹

Če stanje leta 1824 primerjamo z onim z začetka 19. stoletja, je že kmalu po letu 1800 zaznati ponovno stagnacijo, potem ko se je število hiš med 1770 in 1805 povzpelo s 57 na 77.⁶⁰ Povedano potrjuje tudi nadvse skromen stavbni značaj, kot ga spričuje razmerje zidanih in lesenih hiš na katastrski mapi (1824). Tako je Kostanjevica opazno zaostajala za vsemi drugimi mesti na Dolenjskem, ki so lesene domove v minulih desetletjih v veliki meri že zamenjala z zidanimi.⁶¹ Če upoštevamo samo hiše - gospodarska poslopja so bila tu namreč izključno lesena - je premoglo mestece na otoku samo 18 ali četrtno (25,7%) zidanih stanovanjskih zgradb (16 zasebnih hiš, grad in carinski urad), v predmestju pa je bila zidana sploh le ena stanovanjska hiša.⁶²

Opisani poselitveni razvoj mesta se nazorno odraža tudi **v urbanističnem pogledu**. Kot priča franciscejska katastrska mapa (1824), ima Kostanjevica na tleh ožje mestne naselbine pravilno parcelacijsko mrežo, pri čemer je lamelasta parcelacija redkejša od večine srednjeveških jeder na Slovenskem. Medtem ko je nadaljnji razvoj v bolj cvetočih mestih od 16. stoletja pospeševal čimbolj gosto pozidavo ob glavnih ulicah, takšnega pritiska in procesa v Kostanjevici ni bilo vse do druge polovice 19. stoletja. Mestece je imelo vedno na pretek prostora, tipična parcela je zato tu ostala razmeroma široka, skoraj v celoti lesene hiše pa so še v času franciscejskega katastra (1824) močno spominjale na svoje srednjeveške prednice.⁶³ Tako kot na drugih področjih je torej Kostanjevica že v poznem srednjem veku zakrnela tudi v pogledu nadaljnega urbanističnega razvoja.

V poznejših stoletjih se je njena podoba nekako »konservirala«. Kot smo videli, splet splošnih in specifičnih negativnih dejavnikov Kostanjevice ni toliko prizadel na kratek rok, zato pa je dolgotrajna strukturna oslabelost z zamudo kulminirala v prvi polovici 18. stoletja, ko so se druga mesta že postavljala na noge. Kostanjeviško mestece, ki se dotlej, drugače kot domala vsa mesta na Kranjskem, ni moglo pritoževati zaradi davčnih zaostankov in z njimi povezanih posledic, niti ni beležilo opaznejših demografskih izgub in propadanja, je oboje doživelo z zakasnitvijo in zapovrh v zelo kratkem času - samo nekaj letih. Za okrevanje je nato

⁵⁶ NŠAL, ŠAL/Ž, fasc. 131, Kostanjevica 1766-1830, snopič 1782, Conscriptio Tabella etc., Tabella oder verlöblihes verzeicnuß etc.

⁵⁷ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 179, Kostanjevica-mesto, fasija, s. d. 1787.

⁵⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI (1824); zapisnik stavbnih parcel, 16. 4. 1825.

⁵⁹ Po ljudskem štetju leta 1817 je Kostanjevica premogla le 77 hiš in 349 prebivalcev, drugo najmanjše kranjsko mesto Višnja Gora pa 79 hiš in 391 duš (*Haupt-Ausweis*).

⁶⁰ Seznama hiš in gospodarjev v začetku 19. stoletja pred preštevilčenjem leta 1805 v: NŠAL, ŽA Kostanjevica na Krki, rojstna matična knjiga 1723-1770, s. p.

⁶¹ Prim. reprodukcije katastrskih map dolenjskih mest v: PIRKOVIČ, Dolenjska, str. 99, 103, 107, 111, 119, 123 in 127.

⁶² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI (1824). Prim. tudi BAŠ, Stavbni značaj, str. 106-107.

⁶³ Prim. PIRKOVIČ, *Zgodovina urbanih*, str. 15, 16, 18, 22.

Slika 3: Zračni posnetek Kostanjevice s severovzhodne strani v začetku 21. stoletja (SMREKAR (ur.), *Vekov tek*, str. 144.)

potrebovalo kar nekaj desetletij, ne da bi se kdaj povsem pobralo in otreslo slovesa »najminiaturnejšega« med miniaturnimi mesti, saj ga je za nameček v veliki meri obšla tudi industrializacija.

Druga polovica 18. stoletja, ko se je mala Kostanjevica gospodarsko in demografsko ponovno krepila, je prinesla dodaten udarec, ki je pomenil predvsem »napad« na »purgarski« prestiž in ponos. Mestece je leta 1786 na neki način delilo usodo s svojim večnim nasprotnikom, omenjenega leta ukinjenim cistercijanskim samostanom. Kostanjevici resda niso

odvzeli mestnega naslova in zunanjih simbolov, za kar naj bi si prizadevali njeni samostanski sosedje, zato pa mu so ji reforme Jožefa II. občutno okrnile notranjo mestno avtonomijo in jo konec leta 1795 sodno-upravno povsem podredile novo oblikovanemu državnemu gospostvu s sedežem v ukinjenem samostanu.⁶⁴ S tem se je za mestece začelo tako rekoč obrobno poglavje njegove zgodovine, ki traja vse do danes. Kostanjevica je še zlasti v 20. stoletju doživela občutno ruralizacijo⁶⁵ in marginalizacijo, ki je v petdesetih letih dosegla vrhunec z odvzemom mestnega naslova in ukinitvijo lastne občine, šele v najnovejšem času pa se kažejo prva znamenja počasnega okrevanja.⁶⁶

⁶⁴ T. i. municipalizacijo mesta, s katero je Kostanjevica kot prva na Kranjskem izgubila položaj deželnoknežjega mesta in postala »municipalno mesto«, je gubernij v Gradcu ukazal konec leta 1786, izvedli pa so jo sredi naslednjega leta. Za dokončno municipalizirano moremo Kostanjevico šteti od konca leta 1795, ko sta mestni sodnik in svet izgubila sodne in večino upravnih pristojnosti, mestne protokole pa so s 1. januarjem 1796 prenesli na državno gospostvo Kostanjevica. GOLEC, Glavni poudarki, str. 145.

⁶⁵ V vseh geografskih razvrstitvah slovenskih mest je bila Kostanjevica postavljena v skupino ruraliziranih mest, v katero se uvrščajo še tri pozno nastale mestne naselbine: Višnja Gora, Lož in Vipavski križ (PIRKOVIČ, *Zgodovina urbanih*, str. 7). Poudariti kaže, da Vipavski križ (nekoč Sv. Križ) sploh nikoli ni postal pravo mesto, ampak je mestni naslov dobil poznega leta 1532 zgolj nominalno (prim. GOLEC, *Nastanek*, str. 370 sl.), zato ga v pričujočem besedilu pri medmestnih primerjavah ne upoštevamo.

⁶⁶ V zavesti slovenskega človeka je tako Kostanjevica ostala prisotna le v megleni predstavi o »slovenskih Benetkah« in v senci vse bolj obiskovanega bližnjega samostana kot regionalne kulturno-turistične atrakcije. Današnji človek s Kostanjevico upravičeno povezuje predvsem (predolgo) obnavljajoči samostanski kompleks z galerijo in »Formo vivo«, medtem ko v otoško mestece zaidejo le redki obiskovalci samostana. Revitalizacija mestne naselbine v zadnjem desetletju je sicer tudi na tem področju prinesla določen premik, vendar bo za ponovno obuditev Kostanjevice potrebno še precej časa in naporov. Pričakovanja so se povečala zlasti na pragu 21. stoletja, ko je slovenski državni zbor Kostanjevici najprej deklarativno vrnil mestni naslov in leta 2006 udeležil referendumsko odločitev lokalnega prebivalstva za ponovno oblikovanje samostojne občine.

2. Funkcije reke v življenju kostanjeviškega mesta

Ob prebiranju virov za zgodovino Kostanjevice se človek težko otrese vtisa, da Krka v njih nastopa skoraj izključno kot »negativka« ali pa ji je prepogosto odmerjena vloga »neme statistke«, ki neopazno teče svoj tok, kot da z mestom in njegovimi prebivalci ne bi imela prav nikakršne zveze. Zaradi narave glavnine razpoložljivih virov - tj. poročil in pritožb mestnih očetov⁶⁷ - je po eni strani razumljiva tako »odsotnost« reke, kakor tudi prenapenjanje njene škodljivosti, kadar se je iz mirne, prijazne sopotnice življenja prelevila v »svetopisemsko povodenj«, pa četudi je ta trajala samo za dan ali dva in ni imela trajnejših posledic.

Lenobno tekoča voda, kakršna je reka v predstavah sodobnega človeka, lahko resnično kaj hitro zamegli pomen, ki ga je imela Krka v minulih stoletjih. Vsak komentar je seveda odveč, če bi postavili na tehtnico prednosti in pomanjkljivosti reke. Kostanjevice na tem mestu preprosto ne bi bilo, ko ne bi Krka izdolbla izrazitega, slab kilometer dolgega meandra in si sama ali s pomočjo človeških rok pozneje utrla še bližnjice, ki je podolgovati polotok spremenila v otok.

Poglavitni pomen reke za naselje in njegove prebivalce, ki ga viri kot nekaj samoumevnega pač ne poudarjajo, je prav naravna zaščita, z drugimi besedami **varnostno-obrambna vloga otoškelokacije**. Čeprav se zdi težko verjetno, je Krka skozi stoletja nudila zadostno zaščito pred nepovabljenimi vsiljivci, zato se Kostanjevica ni nikoli obdala niti s kakšnim zasilnim obzidjem iz blata in lesa.

Tako je bila edino neobzidano slovensko mesto in ni izpolnjevala niti temeljnega pogoja za upravičenost mestnega naslova: da se namreč mesto od trga in vasi na zunaj loči prav po obzidanosti. Še več, obzidje so premgli celo nekateri slovenski srednjeveški trgi, med njimi tudi dva takšna, ki nista nikoli postala mesti, in trije pozno nastali nominalni trgi, ki so se šele v zgodnjem novem veku razvili iz stalno naseljenih protiturških taborov. Zapovrh

Slika 4: Kostanjevica po Valvasorju (1679): levo severni del mesta z zgornjimi vrati in župnijsko cerkvijo, v bližini katere je stal prvotni mestni grad, desno novi grad iz 16. stoletja s špitalsko cerkvijo in spodnjimi vrati (VALVASOR, *Topographia Ducatus*, št. 125.)

⁶⁷ Kostanjeviški mestni arhiv je za čas pred koncem 18. stoletja ohranjen le fragmentarno. Najpomembnejši vir za mestno zgodovino do srede 18. stoletja so tako dokumenti kranjskega vicedomskega arhiva, saj je bil deželni vicedom v Ljubljani neposredno nadrejena instanca deželnoknežjih mest, drugo pomembno nahajališče virov pa je arhiv kranjskih deželnih stanov. Od srede 18. do srede 19. stoletja ju nadomestijo državni organi na (nad)deželni ravni (reprezentanca in komora, deželno glavarstvo in gubernij) ter vsi trije katastri: terezijanski, jožefinski in franciscejski.

leži večina omenjenih, enako kot Kostanjevica, v jugovzhodnem, strateško ogroženem delu Slovenije, vsi trije »taborski trgi« ob reki Kolpi, neposredno na hrvaški meji.⁶⁸

Med mesti je imela Kostanjevica v tem pogledu delno primerjavo le v sosednjem Krškem ob Savi, ki je ostajalo brez obzidja proti savskemu bregu in ga je na zahodni strani varovala samo naravna strmina.⁶⁹ Enako kakor do Krškega so mogli nepovabljeni tudi do Kostanjevice priti neovirano po vodi, če so bila seveda na voljo plovila, reka pa dovolj mirna in varna za plovbo. Še več, mestece bi zlahka zavzela že srednje velika vojaška enota na konjih in brez plovil, zlasti upošteva je dejavnik presenečenja. Nobenega dvoma ni o naslednjem: usklajen frontalni napad, še zlasti ob podpori topovskega ognja, ali celo samo diverzantski podvig, ki bi onesposobil straži na obeh dvižnih mostovih in omogočil vpad v mesto, bi Kostanjevico spravil na kolena, in to ne le v tehnično naprednejšem 18. stoletju, ko poznamo o takšni možnosti izvedensko vojaško mnenje,⁷⁰ temveč kadarkoli v njeni zgodovini.

Pravzaprav je več kot zanimivo, da o čem takem nimamo poročil. Pri tem se zdi razlog za nezavetje Kostanjevice veliko prej v pomanjkanju volje kakor v obrambnih sposobnostih ranljivega rečnega otoka, branjenega samo z naravno oviro - Krko. Zanimiv sklep lahko potegnimo iz Valvasorjeve Slave: mesto naj bi bilo večkrat osvojeno in prizadeto le v srednjem veku - pri tem navaja (nenasilno) zavetje s strani vojakov Otokarja II. Přemisa (1270) -, od časa turških vpadov dalje pa nikoli (!).⁷¹ Valvasor omenja sicer dve hudi turški pustošenji kostanjeviške okolice, medtem ko naj bi si sovražnik na »viteško« branjenem mestu »opekel roparske kremplje.«⁷² To je tudi vse, kar vemo o njegovi protiturški obrambi, ki vsekakor ni mogla biti tako zelo popolna. Ne smemo pa pozabiti, da so Turki leta 1473 povsem uničili le nekaj kilometrov oddaljeni, prav tako neobzidani trg Otok, lociran na podobnem, vendar večjem in teže branljivem umetnem otoku (25 ha) z ožjo rečno strugo.⁷³

Glede na izpostavljeno lego Kostanjevice ob državni meji ter še posebej glede na dolgotrajno turško nevarnost in izkušnjo z Otokom je neobstoj mestnega obzidja komaj mogoče razložiti. Je torej mirna, lenobna Krka sama po sebi resnično lahko nudila zadostno varnost? Na rečnem otoku so za varnost prebivalstva in imetja sicer še dodatno skrbeli zidani objekti - grad in cerkve, toda niti za župnijsko cerkev sv. Jakoba ni izpričano, da bi jo kdaj obdajalo taborsko obzidje.⁷⁴ Kot vse kaže, ogroženost v času turških vpadov, tj. do

⁶⁸ Obzidana srednjeveška trga sta bila Mokronog na Dolenjskem in Senožeče na Notranjskem (prim. GOLEC, Senožeče, str. 366 sl.; GOLEC, Trg Mokronog, str. 9 sl.), obkolpski nasledniki protiturških taborov pa trgi Kostel, Vinica in Pobrežje (prim. GOLEC, Nastanek, str. 523 sl.).

⁶⁹ PIRKOVIČ, Dolenjska, str. 112-113. - Prav zato je bilo Krško ranljivo in je med drugim utrpelo znatno materialno škodo med Gubčevim kmečkim uporom 1573, ko so se spopadi prenesli na sama mestna tla (GRAFENAUER, Kmečki upori, str. 242-243).

⁷⁰ Jožefinska vojaška merjenja (med 1784 in 1787) vsebujejo o tedaj še skoraj v celoti lesenem mestu med drugim naslednji opis: »Z bližnjih vzpetin je mesto mogoče obstreljevati in ga v najkrajšem času zažgati in v celoti požgati. V njem ni mogoče biti varen pred topovskim ognjem« (RAJŠP (ur.), Slovenija, str. 11).

⁷¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 333: »Dieser Ort hat von feindlichen Anfällen zu unterschiedlichen Malen einen Schrecken und Sturz ausgestanden; ist auch sonst von andren Unglücks=Fällen betroffen worden.« O zavzetju (einnahm) leta 1270, ki je bilo lahko tudi (povsem) nenasilno, piše Valvasor nekoliko obširneje na str. 331.

⁷² Prvi napad postavlja v čas Baj-begovega vdora z 10.000 vojaki (=leta 1469), drugega pa v leto 1545 (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 333).

⁷³ Prim. GESTRIN, Otok (Gutenwerth), str. 35-37.

⁷⁴ Prim. GOLEC, Glavni poudarki, str. 171.

druge polovice 16. stoletja, resnično ni bila tolikšna, da bi se zgraditev obzidja pokazala kot nujnost.

Obzidje, ki bi obdajalo celotno mesto ali vsaj njegov del, bi prebivalcem seveda dajalo večji občutek varnosti, toda poznavalci urbanega razvoja Kostanjevice so si edini, da mestece nikoli ni bilo obzidano kakor druga mesta srednjeveškega nastanka. Primarni dokaz so upodobitve iz 17. stoletja (Pieroni, Valvasor) in neizpričanost obzidja v pisanih virih,⁷⁵ sekundarni, predvsem za zgodnejši čas, pa naselbinska zasnova, pri kateri pogrešamo sledi morebitnih obzidnih ulic.⁷⁶ Kostanjevica je tako ne le na Slovenskem, temveč daleč naokoli edino mesto brez obzidja, ki ga je varovala zgolj naravna, otoška lega. To pa je glede na izpostavljeno lego na meji cesarstva in poznejšo bližino Osmanske države zagotovo svojevrsten fenomen.

Iz povedanega neizogibno sledi vprašanje, zakaj Kostanjevica nikoli ni premogla obzidja in ali ji je topografski položaj resnično zagotavljal zadostno varnost? Zgovoren je, denimo, podatek, da se je zastavni imetnik kostanjeviškega gospostva med velikim kmečkim uporom 1573 raje umaknil iz mesta,⁷⁷ ki bi, ko ne bi prišlo do posega uskoškega glavarja J. Thurna, gotovo padlo v roke upornikov, saj so ti maloprej (z napadom) zavzeli obzidano mestece Brežice in (po mirni poti) sosednje Krško.⁷⁸ Res pa ni bilo mogoče v Kostanjevico kar neovirano vkorakati, saj sta jo na severni in južni strani ščitila dvižna mostova z utrjenima vhodoma. Kdor ni bil pripravljen tvegati, se zato ni po nepotrebnem zaletaval v samo po sebi malo zanimivo mestece. Tako so Kostanjevičani pozimi 1615 uspešno priredili negostoljuben sprejem vojski 400 laških vojakov, huzarjev in haramij. Pod večer so jim z dvigom mostu preprečili prehod skozi mesto in jih besne kljub mrazu vse do poldneva naslednjega dne pustili čakati onstran Krke.⁷⁹ Sicer pa je bilo mesto zlahka ustrahovati z ognjem, ki bi ga večji strelci lahko zanetili na slamnatih strehah. Ni izključeno, ampak prej verjetno, da so Turki sem in tja požgali vsaj del mesta, kar seveda ni štel za osvojitvev in ni šlo v anale. Zelo resne so se zdele tudi grožnje žumberških Uskokov leta 1627, da bodo Kostanjevico požgali in njene prebivalce pomorili, še zlasti, ker naj bi nekega Kostanjevičana resnično pokončali.⁸⁰

Za neosvojitvev mesta so se torej Kostanjevičani mogli veliko bolj kot lastni obrambni moči zahvaliti njegovi strateški in gmotni nezanimivosti. Tako otoško mestece kljub ugodni legi ni opravljalo nekaterih funkcij, ki bi jih od njega pričakovali. Ne preseneča, da Kostanjevica v 16. stoletju, drugače kot sosednja dolenska mesta, navzlic obmejni legi ni bila kraj zbiranja deželne vojske,⁸¹ ampak so o njej govorili kot o prostoru, kjer se sovražniku ponuja neoviran

⁷⁵ Ko bi mestece v srednjem veku premoglo vsaj provizorično obzidje, bi se le-to spričo za Kostanjevico razmeroma dobre dokumentiranosti tega obdobja zanesljivo odrazilo v virih, podobno kot je že v prvi polovici 14. stoletja izpričano obzidje Mokronoga, enega od dveh kranjskih obzidanih trgov (prim. GOLEC, Trg Mokronog, str. 9 sl).

⁷⁶ Prim. PIRKOVIČ, Dolenjska, str. 110.

⁷⁷ StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/25, 5. 7. 1588, str. 10.

⁷⁸ Prim. GRAFENAUER, *Kmečki upori*, str. 242-243.

⁷⁹ ARS, AS 1, šk. 184, I/104, lit. L II-1, 21. 12. 1615.

⁸⁰ Tako je morala graška notranjeavstrijska vlada posredovati za zaščito Kostanjevice pri kranjskem deželnem vicedomu, do ureditve razmer pa naj si ne bi upal oditi iz mesta niti novo izvoljeni kostanjeviški mestni sodnik, ki je moral k potrditvi sodniškega mandata v Ljubljano (StLA, I.Ö.-Reg., Cop 1627-V-42, 29. 5. 1627; ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. II-2, 3. 7. 1627).

⁸¹ Prim. SIMONITI, *Vojaška organizacija*, str. 82.

prehod v notranjost dežele.⁸² Tudi proviantno skladiče »zu Lanndtstrass« se v tem času zelo verjetno ni nahajalo v mestu, temveč v istoimenskem samostanu.⁸³

Kakor koli, kostanjeviško mesto očitno ni bilo »dovolj« ogroženo, da bi se bilo primorano utrditi, a po drugi strani tudi nikoli toliko varno, da se ne bi postavljalo vprašanje zgraditve obzidja. Na tega so gotovo mislili že v času začetkov mestne naselbine v 12. oziroma 13. stoletju. Vsaj dvakrat je za utrditev mesta sicer že obstajal izdelan, a nato nikoli izpeljan načrt: prvič v osemdesetih letih 16. stoletja v času sistematične utrditve Vojne krajine in drugič v času tridesetletne vojne, ko je nastal znani Pieronijev načrt iz leta 1639.⁸⁴

Prva dokumentirana zamisel, da bi »mestece nekoliko utrdili« (*etwas desselben stadtlis befestigung*), kot je graška dvorna komora spomladi 1574 pisala kostanjeviškemu zastavnemu imetniku K. F. pl. Poppendorfu,⁸⁵ je bila plod več sočasnih spodbud. Njeno neposredno gibalno je predstavljalo dejstvo, da sta mestece in nova graščina malo prej (1570) pogorela, zato je nadvojvoda Karel za popravilo gosposčinskega sedeža in utrditev mesta odobril denarno pomoč 1.500 goldinarjev.⁸⁶ Razlog zanjo je tičal tudi v povečani sovražni dejavnosti Turkov, zaradi katerih je bila Kranjska v sedemdesetih letih pogosto v pripravljenosti, čeprav potem ni prišlo do pravih turških vpadov in so jo vznemirjali samo martoloji.

Leta 1574 je načrtovana utrditev izrecno omenjena kot »obdanost mesta« (*zu befestig: vnd vmbschreckhung des stättls*), za katero smejo meščani posekati les v samostanskem gozdu.⁸⁷ Kmalu zatem izvemo, da gre za namero zgraditve *pravega obzidja*, vendar ob tehtnih pomislekih tehnične narave. Deželno knežji komisarji so namreč leta 1575 ugotavljali, da je zemljišče za postavitev trdnega zidu preveč vodnato in premalo trdno, zato bi zahtevalo zelo visoke stroške.⁸⁸ Nekdanji kostanjeviški zastavni imetnik Poppendorf, ki je medtem postal predsednik graškega dvornega vojnega sveta, pa je leta 1582 menil, da v Kostanjevici »zaradi globoke vode« ni moč zgraditi ničesar zidanega (*wegen des tieffen wassers nichts von maurwerch an disem ortt gebaut khan werden*).⁸⁹ _

Vrhunec prizadevanj za zgraditev obzidja so predstavljala naslednja leta. Po posredovanju iz Gradca je Kostanjevico leta 1584 obiskal »graditelj Karlovca«, stavbni mojster (*pawmaister*) Martin Gambon,⁹⁰ si zemljišče ogledal in ga premeril z namenom, da bi se z gradnjo lahko začelo, vendar do končne odločitve o njej ni prišlo.⁹¹ Medtem so meščani počasi že izgubljali

⁸² ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-5, 4. 4. 1582.

⁸³ ARS, AS 2, Stan. a. I, fasc. 146, šk. 246, str. 97, s. d. 1566. - Kostanjevica za skladiščenje ni bila najbolj primeren kraj, saj v mestu zaradi pogostih poplav niso mogli graditi kleti, blago pa bi bilo pred vodo varno le v sila redkih zidanih nadstropjih.

⁸⁴ Tu predstavljene zamisli o utrditvi temeljijo na sistematičnem pregledu kranjskega vicedomskega arhiva in arhiva graške dvorne komore. Natančen pregled arhiva graškega dvornega vojnega sveta ter kranjskih deželnih stanov bi morda navrgel še kakšen utrditveni načrt in predvsem več podrobnosti o obeh znanih.

⁸⁵ StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/21, 21. 5. 1574.

⁸⁶ Prav tam. - StLA, I.Ö. HK-Akten, 1574-VII-20, 12. 7. 1574.

⁸⁷ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-5, 25. 7. 1574.

⁸⁸ »Souil die befrid. vnd einfahung des stätls belangt, mit anführung vnd auferfung ainer starkhen wahls, weil wassers halben zu gemeür khain rechte grunduest zufinden, sonnder dasselb aufpürsten mit schweren vnnkosten vnd verwuesstung der schönen wald beschehen müsse« (StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/22, 15. 1. 1575, str. 14-15).

⁸⁹ Prav tam, 4. 4. 1582.

⁹⁰ Martin Gambon je bil glavni gradbeni mojster pri gradnji Karlovca in v osemdesetih letih tudi pri postavitvi kranjskih utrdb Vinica in Prelesje na Kolpi (prim. SIMONITI, *Vojaška organizacija*, str. 242, op. 37).

⁹¹ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-5, 2. 7. 1584, s. d. 1585, 26. 6. 1586, 25. 6. 1590.

potrpljenje in leta 1588 med drugim poročali, da je Krka pri zgornjih vratih strugo zasula s peskom, tako da je v mesto in iz njega ob nizki vodi mogoče podnevi ali ponoči neovirano priti peš (!).⁹²

Zadnje znano dejanje v zvezi z načrtovano postavitvijo obzidja je sledilo sredi leta 1590, ko si je razmere na terenu ogledala komisija v sestavi najvišjih kranjskih oblastnikov: deželnega upravitelja, deželnega vicedoma in poverjenikov deželnih stanov. Izčrpno poročilo, ki se je naslonilo tudi na mnenje mojstra Gambona izpred šestih let, potrjuje prej navedeno stanje, ponuja pa kaj težko izvedljive rešitve. Komisija je ugotovila, da mesto ne premore nikakršnega trdnega zidu razen dveh zidanih, a slabih in deloma porušenih stolpov pri zgornjem in spodnjem mostu. Tako je v temeljih rušljivo in brez obrambe, saj mu tudi rokava Krke ne nudita prav nikakršne zaščite; poleti je reko zaradi nanosa peska na več mestih mogoče preprosto prebresti (!). Ker pa stoji Kostanjevica na zelo ugodnem kraju, bi mogla sovražniku nuditi znaten odpor, če bi jo spremenili v utrdbo. Poleg tega od tod ni daleč do Karlovca, zato bi lahko v mestu zgradili še proviantno hišo za oskrbo celotne Vojne krajine. Predlog utrditve Kostanjevice je bil torej naréd, precej manj gotovosti in volje pa so predlagatelji pokazali glede izvedbe. Komisija je izdelala dva približna stroškovnika, prvega za primer zgraditve obzidja (*befestigung vom gemejner*) in drugega v primeru postavitve lesenega oboda »na ogrski način« (*holzwerb alls flechtung aines zauns auf ungerisch*), a se je dokončno zataknilo pri vprašanju finančnih sredstev.⁹³

Kostanjevica je tako zamudila bržčas najugodnejši čas za sodobno utrditev, ko je vrsta krajev ob hrvaški meji po zgraditvi Karlovca dobila nova trdnjavska obzidja.⁹⁴ S t. i. dolgo vojno, ki je sledila neposredno zatem (1593-1606), pa so se pozornost in potrebe utrjevanja že usmerile drugam, stran od meje cesarstva. Mestece na Krkinem otoku je torej ostalo prikrajšano za temeljito predružačeno veduto. Poplavnost in pomanjkanje za gradnjo dovolj trdnih tal, ki so ju v sedemdesetih in osemdesetih letih 16. stoletja navajali kot glavna protiargumenta začetka gradnje, sta bila pri tem v resnici drugotnega pomena. Tako kot ju leta 1584 ni potrdil gradbeni strokovnjak M. Gambon, zemljišče kot takšno ni oviralo arhitekta Giovannija Pieronija, da ne bi leta 1639 na severni polovici otoka zasnoval zvezdasto ostrogaste utrdbe, ki naj bi s svojimi ogelnimi okopi segala tik do Krkinih bregov.⁹⁵ Razen morebitnih začetnih del na severovzhodnem koncu otoka⁹⁶ tudi do njene izvedbe ni nikoli prišlo prav spričo spremenjenih varnostnih razmer. Kostanjevica je tako ostala edino slovensko mesto, ki mu proti koncu 18. stoletja ni bilo treba podirati nepotrebne obzidja, ker ga preprosto nikoli ni premoglo.⁹⁷

⁹² Prav tam, 11. 7. 1588.

⁹³ Prav tam, 25. 6. 1590.

⁹⁴ Npr. Vinica in Prelesje ob Kolpi (SIMONITI, *Vojaška organizacija*, str. 92, 242).

⁹⁵ Prim. opisa načrta v: KOMELJ, *Utrdbena arhitektura*, str. 86-87; FRELJH-RIBIČ, *Konservatorske opredelitve*, str. 114.

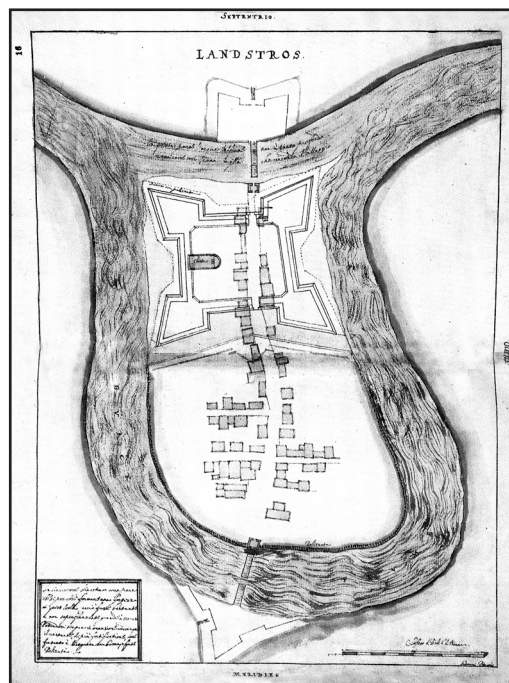
⁹⁶ Takšno možnost ponuja FRELJH-RIBIČ, *Konservatorske opredelitve*, str. 114: »Bržkone se po Pieronijevem načrtu Kostanjevica ni nikoli utrdila ali pa so jo začeli utrjevati na tistem koncu, po Likarjevem v severovzhodnem koncu mesta, kjer je v obliki njive št. 47 po franciscejskem katastru iz leta 1824 še zaznavna geometrijska črta ostroga.«

⁹⁷ V začetku 18. stoletja odgovarjajo Kostanjevičani deželnemu vicedomu glede mestnih utrbin in preskrbe mesta naslednje: »Znano je, da je mestece tako ubožno, da ni podobno niti pošteni vasi, kaj šele mestu (*dass nicht einmall ainem rechtschafften dorff geschwaigen ainer statt gleich sieht*), da nima obzidja, nobenih orožarn in proviantnih hiš (*kheine ringmauer hat, noch ainihe zeüg vnd prof: hejser sein*)« (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. II-2, 15. 5. 1707).

Skromno nadomestilo za neobstoječi obzidni obod je imelo mestece v **dveh zidanih stolpih**, po enem pri zgornjih in spodnjih vratih, kjer sta rečni otok povezovala s kopnim t. i. zgornji in spodnji most. Mostišči sami sta starejši od urbanega naselja in sta ju morala že zelo zgodaj varovati tudi stolpa z vhodnimi vrati. Brez zadnjih si namreč ni mogoče predstavljati upravičenosti naziva *civitas*, s katerim se Kostanjevica prvič naslavlja leta 1252,⁹⁸ po vsej verjetnosti pa sta upodobljena tudi na srednjeveškem mestnem grbu.⁹⁹ Stolpa sta sicer izpričana od 14. stoletja, pri čemer je v virih večkrat govor o mostovih in vratih kakor neposredno o stolpih.¹⁰⁰

Vhodna mostova v mesto sta delovala po sistemu dvížnega mostu, ki obenem zapira stolpna vrata, a sta kot takšna izrecno potrjena šele v 17. stoletju (*die pruggen abgeworffen, beede fahlthor, prüglen zum statt thor ... die schlagt pruggen*).¹⁰¹ Stolpa sta dolgo zajeta v pojmu vrat (*tor, thor*), izrecno kot mestna stolpa (*thurn*) pa se prvič pojavita šele v osemdesetih letih 16. stoletja v korespondenci o načrtovani utrditvi mesta, ko ju opisujejo kot zidana, a že močno dotrajana objekta.¹⁰²

Mostna stolpa sta torej nudila zaščito celotnemu otoku in s tem tudi gradu, zato si ju je kostanjeviško gospostvo na neki način moglo lastiti enako kot meščanstvo in je sprva gotovo tudi prispevalo za njuno vzdrževanje. Ne nazadnje ju je skoraj brez dvoma kdaj uporabljalo še za en namen: pobiranje mitnine.¹⁰³ Gosposočinska **mitnina** (*Maut*) v Kostanjevici je

Slika 5: Pieronijev načrt zvezdasto ostrogaste utrdbe iz leta 1639 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/56 r, Giovanni Pieroni, »Načrti utrdb Vojne krajine« (1639), fol. 16.)

⁹⁸ Analogijo srečamo pri trgu Mokronog, ki je pred letom 1340 dobil obzidje in ga sočasni trški pečat iz prve polovice 14. stoletja prav tako naslavlja kot »civitas« (prim. OTOREPEC, *Srednjeveški pečati*, str. 104, 106-107).

⁹⁹ Mestni grb na najstarejših odtisih kostanjeviškega pečata, izpričanih v obdobju od 1286 do 1302, prikazuje prosto mestno obzidje z odprtimi vrati in s stolpom na vsakem vogalu. O pečatu prim. OTOREPEC, *Srednjeveški pečati*, str. 68 in upodobitev na str. 66.

¹⁰⁰ Tako se leta 1343 prvič omenja (južni ali spodnji) most »an der prukhen« (ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 179, pola 6a, prepis listine 1343 IX. 15., Kostanjevica), leta 1386 lokacija pri zgornjih vratih: »by dem obern tor« (listina 1386 IV. 25, Brugg in Eigau po: ARS AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov, Listine iz HHStA, 9 D/9), leta 1406 pa hiša pri zgornjem mostu: »pey der obern prucken« (ARS, AS 1063, Zbirka listin, Listine iz HHStA, Samostan Pleterje, 1406 XI. 16. s. l.).

¹⁰¹ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 21. 12. 1615, 28. 7. 1691; prav tam, šk. 185, I/104, lit. L II-8, 1. 8. 1662.

¹⁰² ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-5, s. d., prezentirano 26. 6. 1586; prav tam, s. d., prezentirano 11. 7. 1588; 25. 6. 1590).

¹⁰³ Prve natančnejše podatke o gosposočinski mitnici v Kostanjevici, vendar brez lokacije, ponujajo urbarja in deželnoknežja vizitacija v zadnji tretjini 16. stoletja (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 98, RDA, N 4, No. 1, novo reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s. p., Meüth so zu der herrschaft Landstrass gehörig; PAM 1064, Gospostvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar 1588, fol. 131; StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/25, 5. 7. 1588, str. 9). MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, str. 68, interpretira urbar iz leta 1625 tako, da je bilo v Kostanjevici dvojje gosposočinskih mitnic, in sicer pri obeh vhodih v mesto.

bila sploh več stoletij starejša¹⁰⁴ od **mostnine** (*prukhgeld*), katere pobiranje je mestu šele leta 1533 dovolil kralj Ferdinand.¹⁰⁵ Mostnina je odtlej poleg rednega davka predstavljala poglavitni vir skupnih mestnih prihodkov,¹⁰⁶ njeno neplačevanje pa je netilo spore zlasti z bližnjim samostanom in njegovimi podložniki.¹⁰⁷ Vloga mestnih vrat se je še povečala po letu 1574, ko je mesto dobilo dodaten deželno knežji privilegij, da sme zahtevati mostnino od vsakega konja in voza, ki prečka most, in ne le na semanje dni kot dotlej.¹⁰⁸ Postopek pobiranja je zdaj zahteval stalno navzočnost in dodatno obremenitev vratarjev-mostninarjev pri mestnih vratih.¹⁰⁹ S tem se je za mesto in njegovo gospodarstvo povečal tudi pomen reke, vendar ne zavoljo vodne poti, temveč nasprotno - zaradi njene kar dvakratne premostitve na cesti Ljubljana-Zagreb.

Ko so mestne utrdbe v 17. in zlasti v 18. stoletju izgubile na obrambnem pomenu, sta tudi kostanjeviška mostna stolpa kot edinemu praktičnemu namenu služila sploh le še pobiranju mostnine. Jutranje odpiranje in večerno zapiranje mestnih vrat sta tako vse bolj postajala zunanji okras in odraz statusa mesta.¹¹⁰ Slednjič je državna oblast konec 18. stoletja Kostanjevičanom močno okrnila ne le mestno avtonomijo (1795), temveč že nekaj let prej (1791) zahtevala, naj se stolpa prodata na dražbi in porušita. A ker je šlo je tudi za vprašanje prestiža, Kostanjevičani zlepa niso hoteli žrtvovati »svojih vrat«, za katerimi so vsaj po imenu še mogli ostajati »purgarji«, zato so se vse dražbe končale brez prodaje.¹¹¹ Meščani so nato še nekaj let krčevito branili svoja »mestna okrasa«, a je gotovo, da po letu 1797 nista več dolgo stala, saj sta predstavljala tudi oviro za povečani cestni promet.¹¹² Tako ni o njiju nikakršnega sledu več na franciscejski katastrski mapi (1824),¹¹³ v istem času pa je mesto izgubilo tudi pravico do pobiranja mostnine.¹¹⁴

¹⁰⁴ Prvič se kostanjeviška gosposočinska mitnica neposredno omenja v ustanovni listini Novega mesta (1365), ki Novomeščane oprošča plačevanja carine in mitnine na treh pomembnih dolenskih mitnicah, med drugim v Kostanjevici (VILFAN, Novomeški mestni, str. 105; prim. GESTRIN, Trgovsko prometni, str. 130).

¹⁰⁵ Prepis listine 1533 XI. 11., Dunaj v: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II 68 r, privilegijska knjiga mesta Kostanjevica, fol. 7'-8, 18. 11. 1772; tudi v: ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1.

¹⁰⁶ Kostanjevičani so se nenehno pritoževali, da jim mostnina prinaša premalo, v prvi polovici 18. stoletja nekako 20 ali 30 goldinarjev na leto (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-7, 11. 4. 1706, 15. 5. 1744). Na podlagi 6-letnega povprečja pa se je pri izdelavi terezijanskega katastra (okoli 1752) izkazalo, da znaša letni prihodek dobrih 59 goldinarjev, kar je malo več kot v Višnji Gori in za polovico več kot v Kočevju, edinih dveh dolenskih mestih, ki sta poleg Kostanjevice smeli pobirati to prometno pristojbino (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 240 (Kostanjevica), No. 26, s. d.; šk. 142, RDA, N 244 (Višnja Gora), No. 11, s. d.; šk. 140, RDA, N 238 (Kočevje), No. 4, 17. 8. 1752).

¹⁰⁷ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, s. d. po 1669; s. d., Graumina der gemain statt Landstraß (ok. 1690).

¹⁰⁸ Prepis privilegija 1574 IX. 16., Gradec v: StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/25, 10. 3. 1588, str. 49, priloga No. 25 (16. 9. 1574).

¹⁰⁹ O načinu pobiranja - po dveh vratarjih (*thorwartl*), po enem pri vsakih mestnih vratih - poročajo viri sicer šele v drugi polovici 18. stoletja (ARS, AS 14, Gubernij v Ljubljani, II. reg., fasc. 242, šk. 105, 3228: 25. 10. 1788).

¹¹⁰ Spodnji ali južni stolp je bil poleg tega, kot v mestih nasploh, eden od stolpov, namenjen tudi mestnemu zaporu. ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 28. 7. 1691; , AS 151, Mesto Kostanjevica, knj. 6, C 4, 28. 7. 1786.

¹¹¹ ARS, AS 14, Gubernij v Ljubljani, II. reg., fasc. 242, šk. 105, 153: 18. 4. 1791, 11.-14. 5. 1791.

¹¹² Prav tam, III. reg., fasc. 52, šk. 298 (1797), 30. 9. 1796; šk. 296 (1796), 6350: 26. 11. 1796; šk. 297 (1796), 2409: 4. 10. 1796, 24. 12. 1796; šk. 298 (1797), 25. 1. 1797, 12. 1. 1797.

¹¹³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI (1824).

¹¹⁴ Natančna usoda mostnine in za porušenje predvidenih vrat za zdaj spričo neohranjenosti relevantnih virov nizmna. Registraturni fascikel »Privatne mitnice« III. registrature ljubljanskega gubernija (1795-1809) namreč ni ohranjen.

Obstali so seveda **mostovi**, ki jih v novoveških virih srečujemo večinoma v zvezi z mostnino in pogosto brez navedbe njihovega števila.¹¹⁵ Oba mostninska privilegija iz let 1533 in 1574 govorita o treh mostovih, ki vsi vodijo na otok.¹¹⁶ Kateri je tretji, odkriva skica k Valvasorjevi Topografiji (pred 1679), ki poleg obeh glavnih mostov prikazuje mostič v ozadju, na vzhodni strani otoka.¹¹⁷ Tudi v 18. stoletju, ko se v različnih virih kar nekajkrat navajajo trije mostovi,¹¹⁸ je tretji mogel stati na istem mestu kot v Valvasorjevem času, nato pa je pred letom 1824 dokončno izginil. Ostala dva, ki otok na severni in južni strani povezujeta s kopnim, sta pozneje doživela več obnov in razširitev, vse do danes pa sta - simptomatično - ostala lesena.

Le na prvi pogled morda preseneča, zakaj je v razpoložljivih virih veliko več poročil o mostovih, mestnih vratih in obzidju kakor **o gospodarskih prednostih reke**. Še več, čeprav je bila Kostanjevica obrečno in zapovrh še otoško mesto, ni znano, da bi imela mikrolokacijo, imenovano *lent*, *pristan* ali *pristanišče*. Spričo nepomembnosti oziroma samoumevnosti ni v virih zaslediti niti privezov in čolnov.¹¹⁹ Ugotovitev je manj presenetljiva, če jo postavimo ob bok podobnemu spoznanju za sosednje Novo mesto.¹²⁰ Narava rečne plovbe po Krki preprosto ni narekovala potreb po skupnih pristanih, saj ni šlo za utečeno stalno rečno plovbo niti za prevoz večjih količin trgovskega blaga. Za Krko namreč, povsem drugače kot za Savo, nimamo nikakršnih poročil o vodnih mitnicah, prav te pa bi bile eden glavnih pogojev za nastanek javnih pristanišč. Stanje je moralo biti že v srednjem veku na moč podobno današnjemu, ko ima domala vsaka kostanjeviška hiša lasten pristan s privezom za čoln.¹²¹

Pri tem se zastavlja večno vprašanje: ali, kako in koliko se je v preteklosti po Krki zares plulo, ne pa le čolnarilo za potrebe ribolova ter prevoza ljudi in tovora čez reko? Nepogrešljivi Valvasor, ki v Slavi vojvodine Kranjske (1689) ni izpustil še tako nepomembnih podrobnosti, je glede **vodnega prometa po Krki** sila redkobeseden, še posebej če primerjamo njegove opise in omembe rečne plovbe po Savi in Ljubljanici. Pri Krki poudarja njeno neizmerno bogastvo številnih vrst rib in rakov,¹²² s prometno funkcijo te kranjske reke pa opravi le mimogrede: »Čez to veliko in zelo globoko reko so na mnogih krajih navajeni voziti z dvema ladjama (*Schiffen*), ki sta med seboj povezani z deskami in jima ostane dokaj širok vmesni

¹¹⁵ StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/25, 10. 3. 1588, str. 49, priloga No. 25 (16. 9. 1574); ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-7, 12. 3. 1703, 30. 4. 1703.

¹¹⁶ Prepis listine 1533 XI. 11., Dunaj v: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II 68 r, privilegijska knjiga mesta Kostanjevica, fol. 7'-8, 18. 11. 1772; tudi v: ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1. - Prepis privilegija 1574 IX. 16., Gradec v: StLA, I.Ö. HK-Sach, K 84/25, 10. 3. 1588, str. 49, priloga No. 25 (16. 9. 1574).

¹¹⁷ Objava skice: VALVASOR, *Topografija Kranjske*, str. 163. - Za kakšen objekt je šlo, iz upodobitve ni jasno razvidno; vsekakor pa je moral biti, tako kot ostala dva, že zaradi varnosti dvizni. Skica kaže most približno na sredini dolžine otoka.

¹¹⁸ Tako npr. leta 1738 (MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija*, str. 459), pred 1744 (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-7, s. d.), 1751 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 240, No. 13, 17. 6. 1751) in 1770, ko je mostove odneslo neurje (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Oddelek publico-politico, Ecclesiastica, imenski in stvarni indeks, PP L-3-1).

¹¹⁹ FRELJH-RIBIČ, Ribič, Konservatorske opredelitve, str. 117, meni, da je bilo pristanišče pod kostanjeviškim gradom in pod južnim mostom.

¹²⁰ Na novomeškem Bregu je v virih le tu in tam zaslediti lokacijo z imenom *Lent* ali *Loka* (MATIJEVIČ, *Novomeške hiše*, str. 46-47).

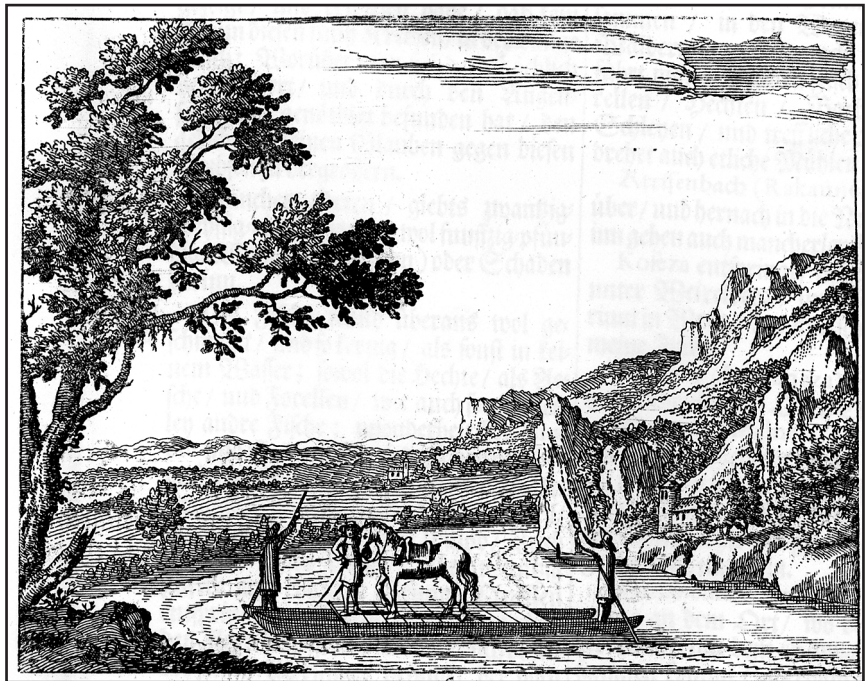
¹²¹ Nekaj podobnega še danes srečujemo v manjši meri tudi pri Novem mestu.

¹²² VALVASOR, *Die Ehre* II, str. 200-202.

prostor, kot prikazuje zgornji bakrorez.«¹²³

O plovbi vzdolž reke torej niti besede, dasiravno »zlati molk« ne pomeni, da tovrstne oblike prometa ni bilo. Pač pa najdemo pri Valvasorju jasno potrditev že povedanega: plulo se je v lastni režiji, po potrebi in predvsem neredno.

Reka torej ni imela funkcije klasične prometnice, ampak se je tovarni in trgovski promet skozi mesto

Slika 6: Prevoz preko Krke po Valvasorju (1689) (VALVASOR, *Die Ehre* II, str. 203.)

odvijal po cesti, ki je vodila iz Ljubljane preko Novega mesta proti hrvaški meji in ob kateri so bile razporejene tudi cestne in mostne mitnice.¹²⁴ Nasprotno je bila Krka za Kostanjevico veliko pomembnejša **kot vir vode in hrane**. Vodnati kostanjeviški otok namreč dolgo ni premogel lastnih zajetij talne vode,¹²⁵ ampak se je oskrboval na dva načina: s studenčnico iz okoliških studencev in predvsem z rečno vodo. Prvi vodnjaki na otoških tleh so izpričani pozno, pri čemer pred 19. stoletjem v virih ni sledov o kakšnem skupnem mestnem vodnjaku. Sklepati je mogoče, da sta najstarejša dva vodnjaka: še obstoječi grajski in pred nekaj leti ponovno postavljeni skupni vodnjak na trgu pred gradom.¹²⁶ Kostanjevičani so bili tako življenjsko odvisni od rečne vode, saj mesto ni premoglo studencev in je imelo v neposredni bližini le potok Studeno. Kadar reka ni bila kalna, so tako iz nje zajemali vodo za prav vse potrebe: kuho, pranje, umivanje, napajanje živine in v obrtne namene. Zanimiv in zgovoren je naslednji podatek iz leta 1794, zabeležen pred mestnim sodiščem v tožbi zoper someščana-usnjarja, ki je pral in barval kože pod vrtom drugega meščana. Ob grožnji izgube meščanskih pravic so mu ukazali, da sme to početi le pod mostom in »ne tam, kjer vodo zajemajo za kuho« (!).¹²⁷

¹²³ Prav tam, str. 201. Prim. tudi: HOLZ, *Promet*, str. 196.

¹²⁴ Prim. HOLZ, *Promet*, str. 195 sl.

¹²⁵ Podobno velja za Novo mesto, ki je prvi javni vodnjak dobilo šele leta 1800, potem ko so o njem razmišljali že stoletja (MATIJEVIČ, *Novomeške hiše*, str. 50).

¹²⁶ O skupnem vodnjaku, ki je »do nedavnega« stal na mestnem trgu, prim. PIRKOVIČ, *Zgodovina urbanih*, str. 16. V neposredni bližini je bil ponovno postavljen šele na prelomu v 21. stoletje.

¹²⁷ ARS, AS 151, Mesto Kostanjevica, knj. 6, Prothokol aller Process und Streithsachen der landesfürstlichen Stand Landstrass de anno 1786, fol. K 1, 31. 5. 1794.

Tako kot bi bilo mestece torej tudi v primeru obleganja oskrbljeno z vodnim virom, bi njegovi prebivalci v skrajni sili lahko preživeli ob uživanju rib. **Ribolov** je bil vsekakor pomembna komponenta mestnega gospodarstva in samooskrbe. V mejah mestnega pomirja je ribolovna pravica načeloma pripadala mestu. To ne pomeni le na dolžini dobrih petih kilometrov Krkinega toka, temveč tudi na potokih Obrh in Studena, od katerih zadnji, ki se pri mestu izliva v Krko, še danes slovi po postrveh.¹²⁸ Med izčrpnimi navodili, ki jih je kostanjeviško mesto izdelalo leta 1691 s ciljem »dviga mesta«, je ribolovu v celoti namenjena že četrta od skupaj 64 točk, kar kaže na poseben pomen te gospodarske panoge. Meščani in gostači so smeli po mestnih pravicah loviti ribe in rake, jih najprej za primerno ceno ponuditi domačim ljudem in šele nato odnesti naprodaj iz mesta, vsak ribič-nemeščan, pa je moral mestu plačevati določeno dajatev. V nadaljnjih členih beremo tudi o ribolovni mreži, ki jo že od nekdanj hranijo v sodni hiši, in o prepovedi kopanja lukenj za ribolov, da se prepreči (podtalno) vdiranje vode.¹²⁹ Pol stoletja pozneje, leta 1744, pa so se Kostanjevičani deželnemu vicedomu pritoževali, da jim bližnji samostan v mestnem pomirju odreka ribolovno pravico in jih pri tem na različne načine vznemirja.¹³⁰

Precej manjšo vlogo kakor ribolov je imelo mlinarstvo, saj je Krka v spodnjem toku veliko manj primerna za pogon vodnih obratov kakor v zgornjem. Na tleh teritorialnega zemljiškega gospodarstva Kostanjevica, ki je z vseh strani oklepalo mestno pomirje, je bilo tako po urbarju iz leta 1625 sedem mlinov, a so prav vsi stali ob potokih na levem bregu Krke, in ne na reki.¹³¹ Na desnem bregu reke srečujemo, začevši s 14. stoletjem, mline na potoku Studena, tako tudi najstarejšega v neposredni bližini mesta (leta 1330: »*vor der stat ze Lantstrost*«).¹³² Pri mlinih na Studeni je šlo torej za obrate na območju mestnega pomirja, v katerem je imelo mesto med drugim tudi pravico do pobiranja posebne dajatve, t. i. mlinarske mere.¹³³ Posebej zanimiva pa je ugotovitev, da v razpoložljivih pisanih virih ni dokumentiran edini mlin na mestnem otoku, ki je stal nedaleč od spodnjih-južnih vrat. Prikazujejo ga edinole Valvasorjeve upodobitve iz let 1678-1689 (gl. sliko 4 skrajno desno!),¹³⁴ medtem ko ga sredi 18. stoletja očitno ni bilo več¹³⁵ in tako bržčas niti ni obstajal dlje kakor nekaj desetletij. Glede na to, da je reka neznankdaj pred letom 1824 tu odnesla precejšen kos zemlje (gl. sliko 7!), je mlin nemara padel kot žrtev erozije. Navsezadnje pa ga je lahko odnesla tudi konkurenca, saj so bili za mlinarsko dejavnost precej ugodnejši bližnji potoki kakor nezanesljiva, povečini počasna Krka.

Reka nastopa v virih nasploh veliko pogosteje kot »sovražnica« Kostanjevičanov, in ne kot njihova »prijateljica« in »zaveznica«. To je po eni strani razumljivo glede na naravo ohranjenega

¹²⁸ MLINARIČ, *Kostanjeviško gospodarstvo*, str. 66.

¹²⁹ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 28. 7. 1691.

¹³⁰ Prav tam, lit. L II-7, 15. 5. 1744.

¹³¹ MLINARIČ, *Kostanjeviško gospodarstvo*, str. 15.

¹³² ARS, AS 1063, Listine iz HHSa, Samostan Pleterje, 1330 XI. 30., Sicherstein.. Isti mlin s tremi kolesi je bil leta 1752 v meščanskih rokah, kupoprodajno pogodbo zanj pa je pečatilo kostanjeviško mestno predstojništvo (ARS, Collectanea, fasc. 4, 1752 IV. 5., Kostanjevica).

¹³³ ARS, AS 1, Vic. a. 184, I/104, lit. II-1, 14/6 1737, 15. 5. 1744, s. d. (18. stol).

¹³⁴ VALVASOR, *Topografija Kranjske*, str. 145, 163. VALVASOR, *Topographia Ducatus*, št. 125. VALVASOR, *Die Ehre* XI, str. 330.

¹³⁵ V katastrskem popisu hiš je naveden zgolj mlin v predmestju (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 240, No. 3, 19. 6. 1752).

gradiva in po drugi spričo konstantne ogroženosti mesta zaradi poplav in odnašanja zemlje. V prvi polovici 18. stoletja so meščani zapisali, da Krka skoraj vsako leto trikrat do štirikrat prestopi bregove in preplavi celotno mestece; hiše trpijo pri tem veliko škode, na poljih ostaja naplavljen ilovica, ceste v mestu pa so popolnoma uničene.¹³⁶ Podobno beremo v vizitacijskem poročilu iz leta 1714, ki navaja, kako so poplave v preteklih letih odnašale pridelek, medtem ko so se morali prebivalci rešiti na strehe hiš.¹³⁷ Poplavna nevarnost, ki se je Kostanjevica ni otresla do danes, ji je upravičeno prinesla sloves »dolenjskih Benetk«, saj se je bilo po otoškem mestecu tudi v polpretekli dobi mogoče nekajkrat gibati le s čolni.

Pri tem se zastavlja vprašanje, koliko so poplave trajneje zaznamovale obliko in obseg rečnega otoka. Gre seveda za dolgotrajen proces različne intenzivnosti, o katerem je malo neposrednih poročil, a je po drugi strani v zadnjih stoletih dokaj dobro kartografsko dokumentiran. Zanimiva je ugotovitev, da so raziskovalci kostanjeviške preteklosti veliko uporabljali franciscejsko katastrsko mapo iz leta 1824,¹³⁸ kot vir hidrogeografskih sprememb pa prezrli skoraj dvesto let starejši Pieronijev načrt Kostanjevice iz leta 1639.¹³⁹ Kombinacija franciscejske katastrske mape in Pieronijevega načrta predstavlja ključ do spoznanja o občutnih hidrografske premikih, na katere smo mogli sklepati tudi že iz drugih virov, predvsem iz Valvasorjevih upodobitev.

Spreminjanje obsega rečnega otoka, ki ga z odnašanjem in nasipanjem povzroča Krka, je konstanten proces, le da se večjih premikov danes ne zavedamo. V zadnjih malo manj kot dveh stoletjih, odkar obstajajo natančni katastrski načrti, dinamika spreminjanja namreč ni močnejše zaznavna. A tudi če franciscejski katastrski načrt (1824) primerjamo s sodobnim,¹⁴⁰ je opaziti več razlik, največjo na severozahodni konici otoka, kjer je jasno vidna zožitev otoka v smeri proti župnijski cerkvi. Neprimerno obsežnejše zmanjšanje otoka vzdolž skoraj celotnega rečnega brega pa odkriva primerjava franciscejske katastrske mape z načrtom italijanskega arhitekta G. Pieronija, ki je leta 1639 poleg utrditve več krajiških trdnjav in Ljubljane načrtoval zgraditev nove prave utrdbe v severnem delu kostanjeviškega otoka. Najpomembnejši element Pieronijevega projekta kot vira je njegovo natančno merilo,¹⁴¹ zato ga je mogoče brez težav uskladiti z merilom katastra (1 : 2.880). Ob pričakovanih razlikah v širini otoka, kot jo ponujajo Valvasorjeve upodobitve, je na Pieronijevem načrtu »problematična« samo velika širina rokavov Krke, saj v povprečju za dobro polovico presega širino na katastru.¹⁴² Toda natančna širina Krke za namen načrta - postavitev utrdbe - ni bila odločilnega pomena, kakor tudi ne za predvidena manjša trdnjavska kompleksa onstran obeh mostov, saj bi stala ločeno od trdnjave. Da je šlo Pieroniju zgolj za točnost lege še ne

¹³⁶ ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-7, s. d. (pred 1744), prošnja mesta deželnemu vicedomu.

¹³⁷ Prav tam, L II-1, 5. 8. 1714.

¹³⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI (1824).

¹³⁹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/56 r, Giovanni Pieroni, »Načrti utrdb Vojne krajine« (1639), fol. 8 (poročilo), fol. 16 (načrt).

¹⁴⁰ Franciscejski načrt je skupaj s sodobnim iz leta 1984 objavljen v: PIRKOVIČ, *Zgodovina urbanih*, str. 34-35.

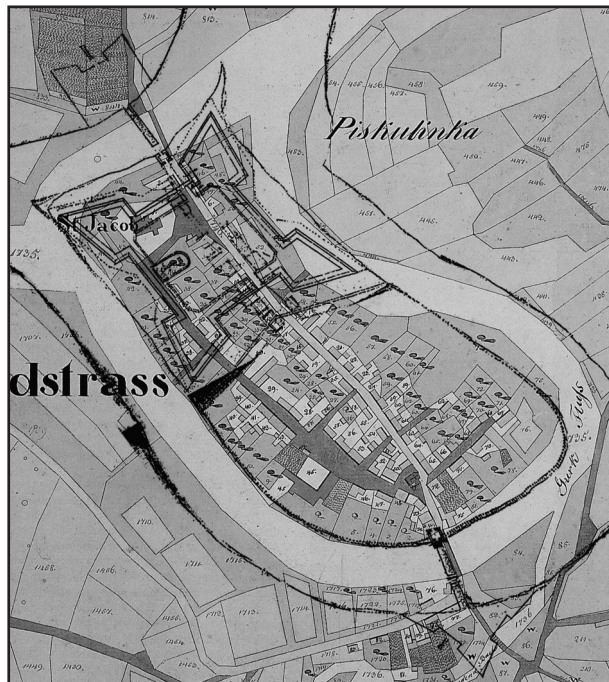
¹⁴¹ Potrjuje ga tudi razdalja med severnimi in južnimi mestnimi vrati na franciscejski katastrski mapi iz leta 1824.

¹⁴² Po franciscejski katastrski mapi je razdalja med obema bregovima največja na skrajni severovzhodni konici otoka (ok. 66 m), najmanjša v ožini na vzhodni strani (ok. 26 m), v povprečju pa znaša 40-45 m. Pri Pieroniju je razdalja na vzhodni ožini ok. 52 m, v povprečju okoli 70 m in tudi do 85 metrov na južni strani otoka, zato pa je na severovzhodni konici, kjer je po katastru najširša, občutno krajša (le ok. 55 m).

zgrajenih objektov, potrjuje skrajna shematiziranost obstoječih stavb: te so nanizane skorajda brez vsakršne zveze z realnim stanjem; skozi mestece teče namesto dveh obstoječih celo samo ena ulica, katere natančno lego podaja načrt le na območju nove trdnjave. V načrtu so namreč točno vrisani samo načrtovani objekti, medtem ko so obstoječi zgolj približno skicirani. Cerkev, ki določa simetrijo utrdbe, tako sploh ne stoji na mestu cerkve sv. Jakoba - ta bi se morala umakniti novemu obzidju -, temveč južno od nje.¹⁴³

Kot prikazuje projekcija Pieronijevega načrta (1639) na merilo franciscejske katastrske mape (1824, je bil kostanjeviški otok v prvi polovici 17. stoletja precej drugačne oblike in velikosti kakor slabi dve stoletji pozneje in danes (gl. sliko 7!). Osnovna podolgovata oblika se sicer ni dosti spremenila - dolžina otoka od zgornjega do spodnjega mostu divergira morda za kak meter ali dva - zato pa se je otok po širini povsod občutno stanjšal, izraziteje na vzhodni kot na zahodni strani.¹⁴⁴ Povedano drugače: utrdba, za katero je Pieroni leta 1639 zasnoval načrt, bi imela leta 1824 tri ogle v Krkini strugi, enega že skoraj na nasprotnem bregu reke. To dejstvo je samo argument več, da Pieronijevev načrt podaja upodobitev realnega stanja obsega otoka, saj pri postavitvi utrdbe ni bilo misliti na predhodno tehnično skrajno zahtevno spremembo rečne struge z nasutjem.

Poleg tega ponuja dokaze o dejanski spremembah rečnega brega Janez Vajkard Valvasor. Vse štiri Valvasorjeve mestne vedute, nastale nekaj desetletij za Pieronijevim načrtom, v sedemdesetih in osemdesetih letih 17. stoletja, prikazujejo namreč opazno širši otok od današnjega stanja in od stanja na katastrski mapi leta 1824.¹⁴⁵ V zadregi pa se znajdemo pri vprašanjih: kdaj v 185-letnem časovnem razponu med 1639 in 1824 se je to zgodilo ter kako - s postopnim spodjedanjem kopnega ali naenkrat? Do večjih sprememb očitno še ni prišlo pred nastankom Valvasorjevih upodobitev, kar časovno dimenzijo skrajša za pol

Slika 7: Obris otoka in trdnjavskega kompleksa po Pieroniju (1639), projiciran na franciscejsko katastrsko mapo (1824)

¹⁴³ Pri Pieronijevi cerkvi gre za načrtovano novo zgradbo, ki bi bila tudi bistveno daljša (43 m) od obstoječe Jakobove cerkve (29 m), le-to pa bi morali večinoma vzdreti v načrtovani severni trdnjavski zid oziroma sploh porušiti, saj bi sicer delno stala v trdnjavi in delno že zunaj na okopu.

¹⁴⁴ Spreminjanje obsega otoka bi lahko potrdile samo geofizikalne meritve, ki so bile doslej opravljene na le na območju arheološkega najdišča na severovzhodnem koncu otoka, sicer pa je za širše območje ugotovljena nizka vrednost upornosti tal (MUŠIČ, Principi, str. 22-23).

¹⁴⁵ VALVASOR, *Topografija Kranjske*, str. 145, 163. VALVASOR, *Topographia Ducatus*, št. 125. VALVASOR, *Die Ehre* XI, str. 330. ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica, mapni list XI (1824).

stoletja. Prav iz tega časa imamo sicer najzgodnejše poročilo o hudi poplavi (1681)¹⁴⁶ in prvo neposredno vest o Krkinem trganju kopna ter ukrepih zoper takšno nevarnost (1691).¹⁴⁷ Vendar pa sodobna poročila in kartografske upodobitve iz 18. stoletja za pojasnitev naših dveh vprašanj niso dovolj natančni.¹⁴⁸

Tako ostaja čas »velikega skrčenja« otoka še vedno v časovnem razponu med Valvasorjem in franciscejskim katastrom (1679-1824), ki obsega celotno 18. stoletje. V tem relativno dolgem obdobju se sicer svetlika oprijemljiv, a žal skrajno lapidaren podatek, da je neurje v Kostanjevici leta 1770 odneslo tri mostove.¹⁴⁹ Omenjena letnica je tako potencialna letnica »velike spremembe«, ki je do danes občutno zaznamovala obseg in obliko kostanjeviškega rečnega otoka in ki zagotovo ni zadnja.

Sklep

V očeh kostanjeviškega mestnega prebivalstva sta se pomen in vloga Krke, ki z vseh strani obdaja njihovo mesto, skozi čas zanesljivo močno spreminjala. Dokler je obstajala realna nevarnost sovražnega vdora, požiga, oplenitve in celo popolnega uničenja neobzidanega mesta, je bila Krka za Kostanjevičane »dobra prijateljica« in »zaveznica«. Kakor hitro pa je njena pglavitna - obrambno-varnostna vloga začela pešati, so naglo pozabili prednosti otoške lege in poudarjali predvsem njene slabe strani. Pestile so jih namreč pogoste povodnji in odnašanje rečnih bregov, ki niso odtehtali ugodnosti ribolova, prihodkov od mostnine in oskrbe s tekočo vodo. Poleg tega pa je rečni otok prav v tem času, neznanokdaj med letoma 1689 in 1824, prizadel korenit poseg reke v njegov obseg in obliko. Zaradi neuravnotežene strukture razpoložljivih virov - pomanjkanja starejših in nesorazmerne količine pritožbenih spisov - dobimo varljiv občutek, da je bila Krka za mestno prebivalstvo skozi celotno zgodovino predvsem »nadloga«, če že ne kar »zahrbna sovražnica«.

¹⁴⁶ V kroniki nesreč, ki so v letih med 1617 in 1686 prizadele mesto, so Kostanjevičani zapisali: 1681 je Krka tako močno narasla, da se je razlila po vsem mestu, tekla pri oknih noter in ven ter naredila obilo škode na hišni opremi. Pomorila je veliko živine in drobnice, poplavlila žito in ga deloma sploh odnesla, tako da je veliko ljudi obubožalo (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 9. 8. 1686).

¹⁴⁷ V 23. točki instrukcij kostanjeviškega mestnega pisarja beremo, da Krka okoli mesta jemlje veliko zemlje, zato naj vsak meščan nemudoma posadi deset topolov in vrb, od katerih se ne sme sekati lesa za drva, še posebej pa naj se v mestu odpravi žganje oglja in kopanje za ribolov, da vanj ne bo mogla vdirati voda in bo poleg tega varnejše pred sovražnikom (ARS, AS 1, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, 28. 7. 1691).

¹⁴⁸ Odgovora o času in obsegu zmanjšanja otoka ne nudita niti Florijančičev zemljevid Kranjske (FLORIJAŃIČ, *Deželopisna karta*) in jožefinski vojaški zemljevid iz obdobja 1784-1787 (RAJŠP (ur.), *Slovenija*, sekcija 221). Prvi je premalo natančen - kostanjeviški otok je upodobljen shematizirano, brez vsaj približno realistične oblike in močno predimenzioniran. Tako je otoček z gradom Otoček upodobljen kot nebitveno manjši od kostanjeviškega, neposeljeni, a dejansko občutno večji otok Tržič pri Kronovem pa je na zemljevidu spričo nepomembnosti veliko manjši kot v resnici. Jožefinski vojaški zemljevid ima sicer natančno merilo 1 : 28.800, toda pri Kostanjevici ustreza dejanskemu stanju le dolžina otoka od enega do drugega mostu (okoli 460 m), medtem ko so širina in obe diagonali povsem neustrezne: otok je namreč občutno preširok celo v primerjavi s Pieronijevo širino (RAJŠP (ur.), *Slovenija*, sekcija 221).

¹⁴⁹ V arhivskem fondu Deželnega glavarstva na Kranjskem se je ohranil le zapis o izgubljenem spisu z naslovom: »Kostanjevica. Neurje je odneslo 3 mostove, 1770«, ne pa tudi sam spis (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Oddelek publico-politico, Ecclesiastica, imenski in stvarni indeks, PP L-3-1).

Seznam virov in literature

Viri

ARS - Arhiv republike Slovenije, Ljubljana:

- AS 1, Vic. a. - Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 184, 185.
- AS 2, Stan. a. - Deželni stanovi za Kranjsko: šk. 246 (fasc. 146).
- ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani: šk. 130 (fasc. XLII)
- AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, Oddelek publico-politico, Ecclesiastica, imenski in stvarni indeksi.
 - AS 14, Gubernij v Ljubljani, II. reg., fasc. 52, šk. 105; III. reg., fasc. 52: šk. 298 (1797), šk. 296 (1796), 297 (1796), 298 (1797).
 - AS 151, Mesto Kostanjevica, knj. 1-6.
 - AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 1-6.
 - AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 98, 140, 142. AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko: šk. 179, Kostanjevica-mesto.
 - AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 132, k. o. Kostanjevica.
 - AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 179.
 - AS 1063, Zbirka listin: Listine iz HHStA, Samostan Pleterje.
 - AS 1073, Zbirka rokopisov: II/56 r, II 68 r.
 - AS 1080, Collectanea = Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko: šk. 3, fasc. 4.
 - AS 1087, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov: Listine iz HHStA.

NŠAL - Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- ŽA Kostanjevica na Krki: rojstni matični knjigi 1723-1770, 1770-1786.
- ŠAL/Ž, fasc. 131, Kostanjevica 1766-1830.

PAM - Pokrajinski arhiv Maribor:

- PAM 1064, Gospostvo Kostanjevica na Krki: knj. 1.

StLA - Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

- I.Ö. HK - Archiv der Innerösterreichischen Hofkammer: Exempt-Buch 1577.
- I.Ö. HK-Akten - Akten der Innerösterreichischen Hofkammer: 1574.
- I.Ö. HK-Sach - Sachabteilung der Innerösterreichischen Hofkammerakten: K 84.
- I.Ö.-Reg - Archiv der Innerösterreichischen Regierung: Cop 1627.

Literatura

BAŠ, Angelos: Stavbni značaj Kostanjevice v franciscejskem katastru. V: Kostanjevica na Krki. Ob sedemstoletnici mestnega obstoja. Kostanjevica: Vinarska zadruga 1953, str. 103-108.

FLORIJAČIČ PL. GRIENFELD, Ivan Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744* (Monumenta slovenica 6), Ljubljana : Slovenska knjiga 1994.

FRELIH-RIBIČ, Majda: Konservatorske opredelitve urbanističnega spomenika Kostanjevica. V: *Varstvo spomenikov* (Ljubljana) 26 (1984), str. 113-130.

GESTRIN, Ferdo: Otok (Gutenwerth). V: *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 26 (1972), str. 33-37.

GESTRIN, Ferdo: Trgovsko prometni položaj Novega mesta. V: *Novo mesto 1365-1965. Prispevki za zgodovino mesta*. Maribor : Založba Obzorja, Novo mesto : Dolenjska založba 1969, str. 130-143.

GOLEC, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja* (Filozofska fakulteta, doktorska disertacija), Ljubljana 1999.

GOLEC, Boris: Glavni poudarki k topografiji Kostanjevice v stoletjih mestne avtonomije. V: SMREKAR, Andrej (ur.): *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252-2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki 2003, str. 145-179.

GOLEC, Boris: Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij - naslednikov protiturškega tabora. V: *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 54 (2000), str. 369-393, 523-562.

GOLEC, Boris: Trg Mokronog od nastanka do odprave trške avtonomije. V: BREGAR, Marjeta (ur.): *Trg Mokronog skozi stoletja* (Zbornik župnije Mokronog, 2. zvezek), Mokronog: Studio 5 Mirna 2003, str. 9-110.

GOLEC, Boris: Senožče in Prem - nenavadni trški naselbini na t.i. Kraških gospostvih. V: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana) 54 (2006), str. 365-384.

GRAFENAUER, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije 1962.

GRANDA, Stane: Srednjeveški trg Kronovo. V: RAJŠP Vincenc (ur.): *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana: ZRC SAZU 1996, str. 323-330.

Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes in -Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenzahl im Jahre 1817. Laibach 1817.

HOLZ, Eva: Promet ob spodnji Krki in na širšem dolenjskem območju od 17. do 19. stoletja. V: SMREKAR, Andrej (ur.): *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252-2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki 2003, str. 195-210.

KELEMINA, J.(akob): Trg Kronovo. V: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (Ljubljana) 18 (1937), str. 139-140.

KOMELJ, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta (Ljubljana) 7 (1965), str. 73-92.

KOS, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU 1975.

MATIJEVIČ, Meta: *Novomeške biše in njihovi prebivalci od srede 18. do srede 19. stoletja*. Novo mesto 2005 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, tipkopis).

MLINARIČ, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234-1786*. Kostanjevica na Krki : Galerija Božidar Jakac 1987.

MLINARIČ, Jože: *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625*. Kostanjevica na Krki : Dolenjski kulturni festival 1970.

MUŠIČ, Branko: Principi in možnosti meritev električne upornosti tal v arheologiji. V: *Arheo* (Ljubljana) 11 (1990), str. 19-24.

OTOREPEC, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica in ZRC SAZU 1988.

PIRKOVIČ, Jelka: Dolenjska in Notranjska. V: AVGUŠTIN, Cene: *Srednjeveška mesta*. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo 1998, str. 93-130.

PIRKOVIČ, Jelka: *Zgodovina urbanih oblik - Kostanjevica na Krki*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1985.

PREDOVNIK, Katarina: Arheološke raziskave najdišč mlajših obdobij v Kostanjevici in okolici. V: SMREKAR, Andrej (ur.): *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252-2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki 2003, str. 41-54.

PREDOVNIK, Katarina: *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem*, Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo : Znanstveni inštitut 2003.

RAJŠP, Vinko (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787. Opisi. 1. zvezek*. Ljubljana : ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije 1995.

SIMONITI, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana : Slovenska matica 1991.

SMOLE, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije 1982.

STOPAR, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska.. Prva knjiga. Porečje Krke*. Ljubljana : Viharnik 2000.

ŠLIBAR, Vinko: Freisinški trg Otok (Gutenwerd). Poročilo o arheoloških izkopavanju na Otoku (Gutenwerth) v letih 1969-1970. V: *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 26 (1972), str. 255-298.

ŠLIBAR, Vinko: Poročilo o arheološkem odkrivanju freisinškega trga Otok pri Dobravi (Gutenwerth). V: *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 26 (1972), str. 37-68.

ŠTIH, Peter: Dežela grofija v marki in Metliki. V: *Vilfanov zbornik. Pravo - zgodovina - narod. Recht - Geschichte - Nation*. Ljubljana : ZRC SAZU 1999, str. 123-145.

VALVASOR, Johann Weichard: *Die Ebre deß Hertzogthums Crain*, I-XV. Laybach 1689.

VALVASOR Johann Weikhard: *Topografija Kranjske 1678-79. Skicna knjiga (faksimile)*. Ljubljana : Valvasorjev odbor pri SAZU 2001.

VALVASOR, Johann Weikhard: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernaе. Bogenšperk 1679* (faksimile). Ljubljana : Cankarjeva založba, München : Dr. Dr. Rudolf Trofenik 1970.

VILFAN, Sergij: Novomeški mestni privilegij iz leta 1365. V: *Novo mesto 1365-1965. Prispevki za zgodovino mesta*. Maribor : Založba Obzorja, Novo mesto : Dolenjska založba 1969, str. 88-110.

VILFAN, Sergij: Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja. V: *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*. Ljubljana : Kronika 1984, str. 75-95.

VILFAN, Sergij, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani. V: *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 6-7 (1952-1953), str. 417-442.

ZWITTER, Fran: *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana : 1929.

SAŽETAK

Jedini slovenski grad smješten na riječnom otoku (adi), Kostanjevica na Krki, jedno je od najstarijih gradskih naselja u Sloveniji. Kao »civitas« prvii se put spominje još 1252., no već stoljeće poslije toga podizanjem Novog mesta (1365.) počinje njegov ubrzani zalazak s obzirom na to da su oba grada u posjedu istog, to jest zemaljskog gospodina. Kostanjevica tako proživljava stoljeća marginalnosti kao gotovo beznačajan, minijaturan, ruralan gradić s odlično sačuvanom izvornom srednjovjekovnom urbanom strukturom.

Ujedno je jedino naselje u Sloveniji sa statusom grada koje nikada nije bilo okruženo zidinama, pa čak ni bilo kakvim pomoćnim zemljano-druvenim bedemom. Iako izloženo svakojakim opasnostima na isturenoj granici carstva, njegova mikrolokacija pružala mu je dovoljnu zaštitu kako nikada ne bi bilo osvojeno ili spaljeno, pa su i svi ranonovovjekovni nacrti gradnje gradskih utvrđenja s kraja 16. i prve polovice 17. stoljeća ostali neostvareni. Glavna funkcija rijeke bila je u obrani naselja i njegovih stanovnika, neznatna uloga otpala je na riječni promet, a samo ponešto veća na ribolov i mlinarstvo kao gospodarske grane. Krka se u izvorima čak češće spominje kao negativan čimbenik jer je sve do danas uzrokovala česte poplave i s njima povezane nevolje. Tek su nedavna proučavanja kartografskih izvora pokazala da je osipanje riječnih bregova između kraja 17. i početka 19. stoljeća uveliko izmijenilo i sam oblik i opseg otoka. Hidrografske promjene dokumentirane su gradskim vedutama i planovima, a samo u manjoj mjeri suvremenim, ponajviše posrednim pisanim izvorima.

SUMMARY

The only Slovenian town on an artificial river island (locally known as 'ada', or 'ait') - Kostanjevica na Krki - is one of the oldest urban settlements in Slovenia; also, the only settlement with a formal status of a town, that has never been walled in. Despite various dangers and threats on the outpost borders of the Empire, it has always enjoyed sufficient protection thanks to its microlocation. This is why all building plans from the Early Middle Ages, to build fortifications, remained untouched. The main function of the river indeed was defense of the settlement and its inhabitants, with very little value in river traffic; up to a point, the only other use it had was fishing and watermills. In historical sources, the river Krka was more frequently mentioned as a negative factor; to the present day, it has been known for its adverse effects and frequent flooding. Particularly harmful effects were produced in the period from the late 17th until the early 19th century, with significant erosion of the river banks, reshaping and cutting down the island itself.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Scientific Research Journal for Economic and Environmental History

Volumen III / Broj 3
Zagreb - Samobor 2007.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec)
Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
(voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Nataša Štefanec, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Split, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Rijeka, Hrvatska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Zagreb, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Marina Skelin

Lektura / Language editing:

Lidija Menges

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2007.

Adresa uredništva / Mailing address:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Na naslovnici:

Splavi na rijeci Dravi pokraj Donje Dubrave 1938. godine

Tiskano uz pomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Grada Zagreba
